

FATİH
SULTAN MEHMED
HAN

Editör

Prof. Dr. Fahameddin BAŞAR

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İstanbul 2018

FATİH SULTAN MEHMED: ENTELEKTÜEL BİR SULTANIN PORTRESİ, İLGİ DUYDUĞU KONULAR, KİTAPLAR ve KURDUĞU KÜTÜPHANELER*

İsmail E. ERÜNSAL**

Osmanlı sultanlarının ilgi duyduğu ve okuduğu kitaplar her zaman merak konusu olmuştur. Kuruluş dönemi hükümdarlarından Osman Gazi, Orhan Gazi, I. Murad ve Yıldırım Bayezid'in hangi kitapları okudukları ve ne tür kitaplara ilgi duyduklarına dâir herhangi bir belge olmadığı gibi, kaynaklar da bu konuda sessiz kalmaktadırlar. Osman Gazi'nin okuma yazma bilip bilmediği bile tartışma konusudur. Neşri'nin, Osman Gâzi'nin miras olarak bıraktığı eşya ile ilgili olarak verdiği listede herhangi bir kitap ismine rastlanılmamaktadır.¹ Listede *Kur'ân-ı Kerîm* bile yoktur. Orhan Gazi ve Yıldırım Bâyezid dönemlerinde gelişmeye başlayan ilmi hayat muhakkak ki bu hükümdarların da kitapla olan temaslarını artırmıştı. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi kaynakların yetersizliğinden bu konuda bir şey söylemek mümkün olmamaktadır. Süheyl Ünver'in I. Murad'a âit olduğunu tesbit ettiği *Şerhü Mecma'u'l-Bahreyn* adlı eserin zahriyesinde "*Be-resm-i Hizâneti'l-Melik Murad Beg b. es-Sultan eş-Şehîd el-Gâzî Orhan Beg*" denildiğine göre bu hükümdarın bir kütüphanesi bulunmaktaydı.² Yıldırım Bâyezid'e âit özel bir kütüphanenin mevcudiyeti bilinmezken Süheyl Ünver, Fetret döneminde kısa bir süre hükümdarlık yapmış olan Çelebi Mehmed'in kütüphanesine âit 16 cilt kitap tespit etmiştir.³

II. Murad devrinde (1421-1451) sağlanabilen siyasi birlik ve istikrara kavuşmuş müesseseler ve Edirne'nin hükümet merkezi olması, Osmanlı kültür

* Makaleyi okuyup önemli katkılarda bulunan değerli meslekdaşım Kemal Beydilli Bey'e teşekkür ederim.

** Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

1 *Kitab-ı Cihânnümâ*, c. I, hazırlayanlar Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara 1949, s. 147.

2 Süheyl Ünver, "İkinci Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususî Kütüphaneleri Hakkında", *IV. Türk Tarih Kongresi, Ankara 10-14 Kasım 1948, Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1952, s. 297-298.

3 Süheyl Ünver, a.g.m., s. 299-300.

hayatının canlanmasına vesile olmuş⁴ ve Osmanlı ilim ve fikir hayatı bu Osmanlı sultanı devrinde büyük bir gelişme göstermiştir.⁵ Adına birçok eser te'lif ve tercüme edilen⁶ II. Murad, Latîfî'nin naklettiğine göre, haftanın iki gününü ulemâ ve şuarâ ile sohbet ederek geçirirdi.⁷ II. Murad, Edirne Sarayı'nda bir kütüphane kurduğu gibi yine bu şehirde tesis ettiği medreselere de çeşitli ilim dallarına âit eserler vakfetmiştir.

II. Murad'ın oğlu Fatih Sultan Mehmed, askerî dehâsı ve devlet adamlığı yanında entelektüel yönüyle de tanınır. Fatih'in, Grek ve Bizans medeniyeti ve kültürüne karşı olan ilgisi, şahsiyetinin çeşitli şekillerde tanımlanmasına yol açan bir konudur. Vryonis'in değerlendirmesine göre Sultan bu kültüre karşı seçiciydi ve bunun etkinliği de saraydaki hayat ile kısıtlıydı. Bir dizi Yunanca yazmalarını ve bilginlerini etrafında toplamış, böylece saray içinde Yunanca, konuşma ve eser okumaları cârî bir hal olmaya başlamıştır. Ancak saltanatının sonlarına doğru etrafındaki bu Rum edipler azalmaya ve ortadan kalkmaya başladı, bunların yerine farklı milletlerden intikal eden değişik şahsiyetler yer aldı. Saray kütüphanesindeki yazmaları değerlendiren Adolf Deissmann ve Julian Raby'nin gözünden kaçmış olan Farsça, Arapça, Yunanca ve Sırpça Lugat (*Lugat-ı El sine-i Erbea*) bu çeşniliği gözler önüne serer.⁸

Fatih'in kurduğu Saray Kütüphanesi hakkında önemli bir eser yazmış olan Deisman, Fatih'in İstanbul'da Doğu ve Batı kültürünü bir araya getirme misyonunu üstlendiğini söylemektedir. Fatih, Avrupa ve Asya'nın kavşak noktası olan İstanbul'u feth ettikten sonra, bir taraftan İslâm kültürünün gelişmesi için önemli faaliyetlerde bulunduğu gibi diğer taraftan da Batı dünyasıyla kültürel temasları geliştirmiş⁹ ve bu ülkelerden birçok sanatçıyı İstanbul'a davet ederek bu şehri Doğu ve Batı kültürlerinin birleştiği bir merkez haline getirmeye çalışmıştır.¹⁰ Onun bu politikasının kişiliğine

4 Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey I*, Cambridge 1976, s. 142.

5 Halil İnalıc, "Murad II", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, s. 613.

6 Uzunçarşılı bu eserlerin bir listesini vermektedir. Bkz. *Osmanlı Tarihi*, I, s. 539-542.

7 "Rivayet iderler ki fart-ı terğîb ü tahrîk için haftada iki gün ulemâyı ve şuarâyı cem' ve kendüyi samim-i dilden iz'an ü iltifatla ser-ta-pâ sımâh u sem' idüp mübaheseye bâ'is olsun için her fende nice mübahis tayin iderler imiş". Latîfî, *Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, yay. haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara 2000, s. 138.

8 Speros Vryonis, "Byzantine Constantinople and Ottoman Istanbul", *The Ottoman City and It's Parts, Urban Structure and Social Order*, yayına haz. Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El-Haj, New York 1991, s. 39.

9 Lisa Jardine ve Jerry Brotton, *Global Interests. Renaissance Art between East and West*, Cornell University Press, Ithaca, New York 2000, s. 32-42.

10 Fatih'in takip ettiği bu politika ve İstanbul'a davet ettiği sanatkarlar hakkında bilgi için şu makaleye: Gülru Necipoğlu, "From Byzantine Constantinople to Ottoman Kostantiniyye: Creation of a Cosmo-

de yansımaları sonucunda bir divan oluşturacak kadar şiir yazmış, İslâm kültürüne hâkim, aynı zamanda Grekçe, Latince ve İtalyanca bildiği ve bu dillerde yazılmış kitapları okuyabildiği iddia edilen, görsel sanatlarla ilgilenen bir padişah portresi ortaya çıkmıştır. 16. asırda kaleme alınmış anonim bir Grekçe tarihte Fatih hakkında “o, bütün seleflerini ilim ve hikmette geride bırakmıştı” denilmektedir.¹¹ Fatih, fethettiği Yunan-Roma medeniyetinin merkezini geleneksel kültürünü reddetmek bir yana bu gelenek ve kültürden yararlanmaya çalışmıştır.¹² Birçok araştırmada onun bu yönüne temas edilmiştir.¹³

Fatih’in, eski Yunan tarihine merak sardığı ve kendisine sarayda görevli iki kişi tarafından Laeritius, Herodotus, Livy ve Quintus Curtius gibi tarihçilerin eserlerinin okunduğuna dâir bazı çağdaş müelliflerin eserlerinde bilgi verilmekte olması,¹⁴ bu anlamda şahsı etrafında bir efsâne yaratılmasına yol açmış görünmektedir. İstanbul’un fethinden sonra şehirdeki durumu rapor etmesi için İstanbul’a gönderilen Papalık görevlilerinden Sagundino, Saray’da görevli iki tabibin II. Mehmed’e Latince ve Grekçe eserler okuduğunu rapor etmiştir. Bu tabiblerden biri Fatih’in ölümüne kadar sarayda tabiblik görevinde bulunmuş olan Yakup Paşa’dır.¹⁵ Yakup Paşa’nın, Sadrazam Mahmud Paşa vasiyetiyle Venedik’ten bazı kitaplar getirtmeye çalıştığını Ragusa Senatosu’nun (Dubrovnik) bir kararından öğreniyoruz; 16 Mayıs 1466 tarihli bu kararda, daha önce gönderilen kitaplara teşekkür edildiğini ve istenilen birkaç kitabın

politian Capital and Visual Culture under Sultan Mehmed II”, *From Byzantium to Istanbul: 8000 Years of a Capital*, yay. haz. Nazan Ölçer, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2010, s. 262-277, 430-432 ve şu teze bakılabilir: Eva Stamoulos, *Mehmed II's Portraits: Patronage, Historiography and the Early Modern Context*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, McGill University, Montreal 2005, s. 21-30; Neslihan Asutay-Effenberger- Ulrich rehm (yay.), *Sultan Mehmed II. Eroberer Konstantinopels. Patron der Künste*, Böhlau Verlag, 2009.

- 11 *Emperors, Patriarchs and Sultans of Constantinople, 1373-1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Sixteenth Century*, yay. haz. Marios Philippides, Hellenic College Press, Brookline, Massachusetts 1990, s. 91.
- 12 Jerry Brotton, *Trading Territories. Mapping the early modern world*, Reaktion Books, London 1997, s. 92.
- 13 Julian Raby, bir Osmanlı sultanı olarak âlimleri, şairleri, müzisyenleri ve sanatkârları koruyup himâyeye eden, Osmanlı kültürünü zenginleştiren Fatih’in, özel hayatında Batı’nın klasik kültürüne, sanatına ilgi duyan bir padişah portresi çizdiğini söylemektedir. Bkz. Julian Raby, “A Sultan of Paradox: Mehmed the Conqueror as a Patron of the Arts”, *Oxford Art Journal*, c. 5/1, Oxford University Press 1982, s. 7.
- 14 Julian Raby, a.g.m., s. 4.
- 15 Julian Raby, “Cyriacus of Ancona and The Ottoman Sultan Mehmed II”, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, c. XLIII, 1980, s. 242-244. (242-246). Yakup Paşa için ayrıca bkz. F. Babinger, “Ja’qub-Pascha, Ein Leibarzt Mehmed’s II. Leben und Schicksale des Maestro Jacopo aus Gaeta”, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, c. II, München 1966, s. 240-262.

da araştırılmasına karar verildiği belirtilmektedir.¹⁶ Ancak bunların neler olduğu ve kendi dışında kimin adına ısmarlandığı kayda geçmemiştir.

Fatih'in çocukluğunda tuttuğu söylenen defterinde tuğra çizimleri, çiçek, kuş, hayvan resimleri, Müslüman ve Hıristiyan portreleri yanında Grek ve Osmanlı alfabesi ve bazı Farsça şiirler yer almaktadır.¹⁷ Ancak bu defterin Fatih'e ait olduğu bir yakıştırmadan öteye geçmez ve kesinlik kazanmaz. Buna rağmen bu, hakkındaki efsanenin yaygınlık arzeden ve tashih kabul etmez örneklerinden sadece biridir. Oysa defteri yayınlayan Süheyl Ünver daha eserinin önsözünde, bu defterin Fatih'e ait olma halinin kanıtsız ve böyle bir iddianın ise şahsî görüşünden öteye geçmediğini açıkça belirtmektedir.¹⁸

Fatih'in, Arapça ve Farsça yanında Grekçe, Latince ve İtalyanca da bildiği nakledilmektedir. Eski Yunan ve Roma'nın kültür mirasıyla da yakından ilgilendiği ve bu dillerde yazılmış bazı eserleri hem kütüphanesine kazandırmak hem de tercüme ettirmek için bazı teşebbüslerde de bulunduğunu biliyoruz.¹⁹ 1460-1480 tarihleri arasında Saray'da Grekçe eserleri istinsah eden kâtipler 16 Grekçe eseri kopye etmişlerdi.²⁰ Bunlar arasında Arrian'ın *Anabasis*'i yanında, Demetrios Kydones'in Yunanca'ya çevirdiği Thomas Aquinas'ın *Summa Contra Gentiles* adlı dinde sapkınlığın her cinsine karşı çıkan ve Katolik mezhebinin doğruluğunu savunan eseri de bulunmaktaydı.²¹ Fatih, felsefi konuların yanında Hıristiyanlıkla ilgili merak ettiği konuları da fetihten sonra saraya intisap eden Bizans soylularından Georgios Amirutzes (1400-1469) ile tartışmıştır.²² Amirutzes, Hıristiyanlık ve Müslümanlığın tek bir din haline dönü-

16 Ciro Truhelka, "Dubrovnik Arşivinde Türk-İslav Vesikaları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, c. I (İstanbul 1955), s. 51-52; Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs, The Life and Times of the Ottoman Grand Vizier Mahmud Pasha Angelović (1453-1474)*, Brill, Leiden 2001, s. 162.

17 A. Süheyl Ünver, *Fatih'in Çocukluk Defteri*, İstanbul 1961; Mary C. Fournier, *Drawing as Gift. Jacopo Bellini's Paris Volume in Ottoman Istanbul*, Basılmamış Doktora Tezi, University of North Carolina, Chapel Hill 2005, s. 197-218.

18 Ünver, a.g.e., s. 6.

19 Fatih'in kütüphanesindeki Grekçe yazmalarla ilgili Julian Raby'nin çok önemli bir çalışması vardır: "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 37, Dumbarton Oaks 1983, s. 15-59. J. Raby'nin, özellikle de Oxford Üniversitesi'nde yaptığı doktora tezi ("*El Gran Turco: Mehmed the Conqueror as a patron of the arts of Christendom*", Doktora Tezi, Oxford 1980) muhtevalı ve değerli bir çalışmadır. Daha sonra bu konuda yapılan çalışmaların hemen hemen hepsine kaynaklık eden bu çalışmaların bugüne kadar Türkçe'ye kazandırılmamış olması büyük bir eksikliklerdir.

20 Fatih'in emriyle Grekçe'den Arapça'ya tercüme edilen bazı kitaplar için bkz. Maria Mavroudi, "Translations From Greek into Arabic at the Court of Mehmed the Conqueror", *The Byzantine Court: Source of Power and Culture, Papers From The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Koç University Press 2013, s. 195-207.

21 Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture. The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbasid Society (2nd-4th/8th-10th centuries)*, Routledge, London 1999, s. 174.

22 Pedro Bádenas, "The Byzantine Intellectual Elite at the Court of Mehmet II: Adaptation and Identity",

şerek birleşmesine dair fikirler taşımış, hatta bu konudaki görüşlerini bir risâle halinde Fatih'e takdim etmiştir. Amirutzes, Kur'an ve İncil tercümelerindeki yanlışlıkları, iki din arasındaki ayrılığın başlıca sebepleri olarak vurgular ve bunun vebalini Yahudilere yükler. Bu yaklaşımıyla ne Müslümanlara ne de Hıristiyanlara yaranamamıştır. Fatih'in sarayı bütün yakıştırmalara rağmen bu kadarı için yine de fazla muhafazakârdır.²³

Fatih'in uzun zamandır boş olan Rum Ortodoks patriklik makamına atadığı Gennadios'a Hıristiyanlığın esaslarını içeren bir risâle yazdırtması, başka inançlara mütemayil olma töhmetinin delili olarak kullanılmak istene gelmiştir.²⁴ Fatih bu eseri Yunanca aslından değil Türkçe'ye yapılan çevirisinden okumuş olmalıdır, zira Runciman bu risalenin Türkçe'ye tercüme edilmek üzere ısmarlandığını özellikle vurgular.²⁵

Bu konuda Bizanslı tarihçi Theodoras Spandunis de şu bilgiyi vermektedir:

“*[Mehmed II] Tanrı vergisi bir düşünsel yetiye sahipti. Arapça ve Yunanca biliyordu. Floransa Konsili'ne de katılmış bilge ilahiyatçı Scholario [Gennadios Skolarios] isimli Yunan rahibini hocası olarak yanına almıştı. Skolarios İmpa-*

International Congress on Learning and Education in the Ottoman World, Proceedings, yay. haz. Ali Çakusu, IRCICA, İstanbul 2001, s. 26; Anna Akasoy, "Mehmed II as a Patron of Greek Philosophy: Latin and Byzantine Perspectives", The Renaissance and the Ottoman World, yay. haz. Anna Contadini ve Claire Norton, Ashgate, Surrey 2013, s. 245-256.

23 Stephan Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, s. 183.

24 Fatih'in bu tür konulara ilgisi, bazı rönesans dönemi yazarlarına, onun din konusunda bir arayış içinde olduğu zannını vermiştir. Bu yüzden bu dönemde kaleme alınan bazı eserlerde Fatih'in inanışıyla, dini duygu ve düşünceleriyle ilgili herhangi bir mesnedi olmayan görüşlere yer verilmiştir. Rönesans Avrupası'nda Türklerin "infidel", yani kâfir, dinsiz olarak nitelendirildiği bu tür eserlerde yer alan dinî konulardaki dedikoduları ciddiye almamak gerekir. Özellikle Celal Şengör'ün yaptığı gibi hiçbir ciddi araştırmaya veya bulguya istinat etmeksizin bu anlamdaki bir takım lakırdıları kaynak tenkidi ve metot süzgecinden geçirmeden ciddiye alıp, gerçekmiş gibi nakletmek ve Fatih'in dinî inanış ve davranışlarıyla ilgili töhmette bulunmak bilimsellikten uzak ve meşrebe uygun yargılama yapmaktan başka bir şey değildir. *Julian Raby, Bayezid'in, babasının Muhammed'e inanmadığını söylediğini yazıyor*, "Raby başkalarının Fatih'i hiç bir dine inanmadığı için eleştirdiklerini de kaydediyor", "Fatih'in dinsizliği böyle bir fikir ile daha uyumlu gözüküyor. Eğer Fatih gerçekten inancaşız bir idiyse, bunun için böyle olduğunu anlamak şimdi daha kolay gözüküyor: Muhtemelen bulabildiği ve kendi zamanında dünyanın kendi köşesinde egemen olan tüm dinleri incelemiş ve bunlar hakkında bir yargıya varmıştı ki bu yargı dinler lehine olmamıştı" gibi alıntılardan yola çıkan ve bir batılı yazarın, Fatih'in "herhangi bir inanca sahip olmadığı" şeklindeki görüşünü naklettikten sonra, "bu alıntıda söylenenden şüphelenmek için herhangi bir neden göremiyorum" diyen Şengör, konuyla ilgili makalesinin bir başka yerinde de Bayezid'in ağzından Fatih'i kâfir ilan etmektedir: "Aşırı dindar Bayezid babasının dinden çıktığını da düşünüyordu, yani kâfir olmuştu". Bkz. A. M. Celâl Şengör, "Seragliensis Gl 57'nin Kurtarıcısı Kitaplarının ve Entellektüel İlgilerinin Işığında Fatih Sultan Mehmed II", *Klaudios Ptolemaios, Coğrafya El Kitabı, Codex Seragliensis*, yay. haz. Alfred Stückelberger, Florian Mittenhuber, Robert Fuchs, Boyut Publishing Group, İstanbul 2017, s. 37, 46, 50. Bu tür dedikoduları naklettikten sonra bunları bir hakikat gibi sunmanın objektif ilim anlayışıyla bağdaşmadığını ve tarih biliminin bir takım amatörlerin musallat olduğu haysiyeti kalmayan bir ilim dalı hâline geldiğini düşünüyoruz.

25 Runciman, *a.g.e.*, s. 179

rator Mehmed'e başlığını taşıyan, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un doğasını açıklayan Yunanca nefis bir çalışma kaleme aldı. Bu çeşit dinsel konuların gerçekliği hakkında bir Hıristiyanı ikna etmek kolaydır; onları bir Türk için anlaşılır kılmak bir başka meseledir. Skolarios sık sık Mehmed'e kitabından bölümler okurdu".²⁶

Fatih'in muhtemelen bu ilgisi sebebiyle ve Fatih'in i'tizâle uğramış Rum Ortodoks inancının (*schismatic doctrines of the Greeks*) müntesibi haline gelebileceğinden de kaygılı olarak²⁷ Papa II. Pius, kendisine bir mektup yazıp vaftiz olarak Hıristiyanlığı (Roma Katolik inancını) kabul etmesi için teşebbüste bulunmuş ve Osmanlı İmparatorluğu ile Hıristiyan Avrupa'nın birleşmesinden doğacak bir imparatorluğun da hükümdarlığını teklif etmiştir. Papa Pius mektubunda vaftizi kastederek, birkaç damla suyun (*aquae pauxillum*) onu dünyanın en büyük, en güçlü ve en ünlü kişisi yapacağını da belirtmiştir.²⁸

Nakledildiğine göre Fatih, özellikle kendisi için bir model olarak gördüğü Büyük İskender'in hayat hikâyesine²⁹ ve eski Yunan tarihine büyük bir ilgi duymaktaydı. Her gün Flavius Arrianus'un *Anabasis of Alexander the Great* adlı eserini okutturmaktaydı.³⁰ Muhtemelen bu sebeple Kritovulos eserinde, Fatih'i, Büyük İskender'le karşılaştırmış ve kazandığı büyük zaferlerden ötürü de onun İskender'den daha büyük bir hükümdar olduğunu belirtmiştir.³¹

- 26 Theodoras Spandunis, *Osmanlı Sultanları*, yay. haz. Donald M. Nicol, çev. Necdet Balta, İstanbul 2015, s. 168-169. Ayrıca bkz. *Emperors, Patriarchs and Sultans of Constantinople, 1373-1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Sixteenth Century*, yay. haz. Marios Philippides, Hellenic College Press, Brookline, Massachusetts 1990, s. 59, 87. Gennadios'un yazmış olduğu eserin Türkçe tercümesi için bkz. Aurel Decei, "Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmed İçin Yazdığı Ortodoks İtikad-nâmesinin Türkçe Metni", *Fatih ve İstanbul*, c. I/1, Fetih Enstitüsü, İstanbul 1953, s. 98-116.
- 27 S. Runciman, *The Great Church in Captivity*, s. 183.
- 28 Hans Pfefferman, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*, çev. Kemal Beydilli, İstanbul 2003, s. 73 vd; Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, c. II, Gotha 1854, s. 275-276; Zweder von Martels, "Old and New Demarcation Lines Between Christian Europe and the Islamic Ottoman Empire: From Pope Pius II (1458-1464) to Pope Benedict XVI (2005-2013)", *The Renaissance and the Ottoman World*, yay. haz. Anna Contadini ve Claire Norton, Ashgate, Surrey 2013, s. 169; Nancy Bisaha, "Pius II's Letter to Sultan Mehmed II: A Re-examination", *Crusades* I (2003), s. 183-195. Pius II, böyle bir mektup yazmışsa da bunu Fatih'e gönderdiğine dair somut bir işaret yoktur. Bununla beraber bu mektup 1475'te henüz Fatih hayatta iken basılmış, daha sonra papanın mektup kulliyatına dâhil edilmiştir. Bk. W. Zinkeisen, *a.g.e.*, c. II, 276.
- 29 "Ahmedî'nin İskendernâme'sinin resimli kopyasının Fatih döneminde hazırlanması bir rastlantı değildir. Fatih'in İskender ile ilgili Yunanca kitaplara sahip olduğu, onunla ilgili öykülerin Fatih'e her gün okunduğu bilinmektedir". Bkz. Zeren Tanındı, *Türk Minyatür Sanatı*, İstanbul 1996, s. 10.
- 30 Bu eserin 1460 yılında Saray atölyelerinde kopye edilmiş Grekçe bir nüshası bugün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Bkz. Gülru Necipoğlu, *a.g.m.*, 265.
- 31 Kritovoulos, *History of Mehmed the Conqueror*, Yunanca'dan çeviren Charles T. Riggs, Princeton University Press 1954, s. 3. Zeren Tanındı, Fatih döneminde Saray atölyelerinde Ahmedî'nin *İskendernâme'si*-

Rimini hâkimi Sigismondo Malatesta 1461'de, Sultan'ın resmini ve heykelini yapması için ressam, mimar ve madalyon ustası Matteo de' Pasti'yi Osmanlı Sarayı'na göndermiş, Fatih'e yazdığı mektupta da onu Büyük İskender'e benzetmiş ve askerî başarılarından övgüyle söz etmiştir.³²

Babinger, Fatih'in İskender'i model olarak aldığını, ancak onun hayalinin, İskender'in yaptığı gibi Doğu'nun fethi değil de Batı'nın fethi ve Roma'ya kadar uzanıp hilâli Hıristiyanlığın merkezine dikmek olduğunu söylemektedir.³³

Fatih'in Midilli seferinde, Truva harabelerine uğrayıp Aşil ve Ajax'ın mezarlarını ziyaret ettiğinde Kritovulos'un, söylediğini naklettiği, "Allah bana bu şehrin ve sâkinlerinin intikamını alma fırsatını verdi. Yunanlılar, Make-donyalılar, Peleponisililer ve Teselyalılar geçmişte bu şehri yağmaladılar. Şimdi onların çocuklarından Asyalıların intikamını alıyorum" şeklindeki cümleler de onun eski Yunan tarihine vakıf olduğunu göstermektedir.³⁴ Truva'yı ziyaretinin ardından Saray Kütüphanesi için *İlyada Destanı*'nın bir nüshasının hazırlattırılması da dikkat çekmektedir.

Fatih resme, özellikle de portre ve harita yapımına büyük bir ilgi duymaktaydı.³⁵ Askerî maksatlarla İtalya'nın ve özellikle de Venedik'in haritalarını elde etmek için çeşitli teşebbüslerde bulunmuştu.³⁶ Diğer geçmiş büyük hü-

nin resimli bir nüshasının hazırlanmasının da bir rastlantı olmadığını söylemektedir. Bkz. *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1996, s. 10.

32 Jerry Brotton, *Trading Territories. Mapping the early modern world*, Reaktion Books, London 1997, s. 92.

33 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 494.

34 Robert Ousterhout, "The East, the West, and the Appropriation of the Past in Early Ottoman Architecture", *Gesta*, c. 43/2, International Center of Medieval Art 2004, s. 165-167. Rönesans Avrupa'sında XV. asrın başlarında Türklerin atalarının Truvalılar olduğuna dâir yaygın bir kanaat mevcuttu. (bkz. Margeret Meserve, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Harvard University Press 2008, s. 22 v.d.; Aynı müellif, "Medieval Sources for Renaissance Theories on the Origins of the Ottoman Turks, *Europe und die Türken in der Renaissance*, yay. haz. Bodo Guthmiller, Wilhelm Kühlmann, Tübingen 2000, s. 410). Kritovulos, bu hadiseyi anlatırken, herhalde bu görüşten etkilenmiş olmalıdır. Fatih'in kendisini Truvalıların ahfadı ve son Truva kralı Priamos'un ölümünden sonra hükümdarlığı ele geçiren Aeneid'in (Äneas) ve onun ardıllarının halefi olarak görmesine yol açan ve kökenini VII. yüzyıl Avrupa kroniklerindeki kayıtlardan aldığı anlaşılan bu görüş, uzun süre Batı dünyasında geçerli olmuştur. Nitekim Fatih devri üzerinden üç yüz yıl geçtiği halde, 1763'te sefaretle Berlin'e giden Ahmed Resmî Efendi, şerefine Prusya İlimler Akademisi tarafından Türklerin kökeni hakkında verilen konferansta, bu görüş tekrarlanmıştır. (Bkz. *Wesentliche Betrachtungen von Resmî Ahmed Efendi*, çev. ve yay. Heinrich Friedrich von Diez, Halle-Berlin 1815, s. 48).

35 Fatih'in haritalara ilgisi için bkz. Pınar Emiralioğlu, *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire (Transculturalisms, 1400-1700)*, Ashgate Publishing, Surrey 2014, s. 72-74.

36 Ahmet T. Karamustafa, "Military, Administrative, and Scholarly Maps and Plans", *The History of Cartography, c. II. Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, yay. haz. J. B. Harley, David Woodward, Chicago University Press 1992, s. 209-210.

kümdarlar gibi portresini yaptırmak ve bir bakıma ölümünden sonra da hatırasını devam ettirmek istiyordu.³⁷ Bu maksatla Venedik'e bir mektup gönderilerek bir ressamla, heykeltıraş ve döküm ustası gönderilmesi istenilmişti.³⁸ Bu dönemde İtalya ile kültürel münasebetler geliştirilmiş ve Fatih'in portresini yapmak için İtalya'dan bazı sanatkarlar İstanbul'a gelmiştir.³⁹ Bu sanatkarlardan Constanzo da Ferrara uzun zaman İstanbul'da kaldı ve Fatih'in 1481'de vefâtı üzerine İtalya'ya döndü. Yaptığı bronz madalya çevresindeki yazı, Fatih'i "Bizans İmparatoru" olarak tavsif etmektedir: *Sultan Mohammed Octomani vgli Bizantii Imperatoris. 1481.*⁴⁰

Felsefeci Trabzonlu Georgios, Fatih'e yazdığı bir mektupta "şüphesiz ki sen Roma imparatorusun. Roma imparatorluğunun merkezini kim elinde tutuyorsa o imparatordur. İmparatorluğun merkezi de Konstantinopol'dür" demişti.⁴¹

Venedik Senatosu'nun kararı üzerine Venedik elçisi Benedetto Trevisan'la birlikte İstanbul'a gelen ressam Gentile Bellini de İstanbul'da iki yıl kalmış (1479-1481)⁴² ve Fatih'in birkaç portresiyle Venedik'in haritasını yapmıştı.⁴³ Bellini'nin yine Fatih'in talebi üzerine Balkanların da haritasını yaptığını biliyoruz.⁴⁴ Fatih'in temas kurduğu İtalyanlar vasıtasıyla Avrupa'nın çeşitli bölgeleri-

37 Esin Atıl, "Ottoman Miniature Painting Under Sultan Mehmed II", *Ars Orientalis*, c. IX, Michigan 1973, s. 104.

38 Öyle anlaşılıyor ki Fatih, Bellini'nin İstanbul'a gelişinden sonra da Venedik'ten çeşitli dallarda uzmanlaşmış sanatkarlar talep etmiş ancak Venedik, teknik konulardaki bilgileri paylaşmamak için sultanı oyalamıştı. Bkz. Mary C. Fournier, *Drawing as Gift. Jacopo Bellini's Paris Volume in Ottoman İstanbul*, Basılmamış Doktora Tezi, University of North Carolina, Chapel Hill 2005, s. 23-25.

39 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, çev. Ralph Manheim, yay. haz. William C. Hickman, Princeton University Press 1978, s. 505-506. İtalya'dan sanatkarlar geldiği gibi bazı sanatkarlar da İtalya'ya gitmiş ve karşılıklı etkileşim olmuştur. "Topkapı Sarayı resim galerisinde bulunan ve elinde gül tutan Fatih portresi, Venedik'te çalıştığı söylenen Sinan Bey'in bir eseridir. Bu küçük portre, desen tekniği bakımından, İslâm minyatürü ile İtalyan primitif sanatının bir sentezi gibidir". Nurullah Berk, "Fatih Sultan Mehmed ve Venedikli Ressam Gentile Bellini", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II/2-3, Ankara 1953, s. 148.

40 Gereon Sievernich, Hendrik Budde, *Europa und der Orient. 800-1900*, Bertelsmann Lexikon Verlag, München 1989, s. 630. Bu unvanın çok sonraları icad edildiği ve de uydurulduğuna dair yapılan iddialardaki abesliğe işaret etmenin herhalde gereği yoktur.

41 Jerry Brotton, *The Renaissance Bazaar. From the Silk Road to Michelangelo*, Oxford University Press 2010, s. 50.

42 Gentile'nin İstanbul'da kalışı ile ilgili olarak bkz. Louis Thuasne, *Gentile Bellini et Sultan Mohammed II: notes sur le séjour du peintre vénitien à Constantinople (1479-14480) d'après les documents originaux en partie inédits*, E. Leroux, Paris, 1888; Ahmed Refik, *Fatih Sultan Mehmed Han ve Ressam Bellini (1479-1480)*, İstanbul 1325; Nurullah Berk, a.g.m., s. 143-160.

43 Karen Pinto, "The Maps Are the Message: Mehmet II's Patronage of an 'Ottoman Cluster'", *Imago Mundi*, c. 63/2, 2011, s. 156.

44 Franz Babinger, "An Italian Maps of the Balkans, presumably owned by Mehmed II, the Conqueror (1452-1453)", *Imago Mundi*, c. 8, 1951, s. 12.

nin haritalarını elde etmeye çalışması Batılı devletler, özellikle de Venedikliler için büyük bir endişe kaynağı oluşturmakta ve bu bir bakıma Türk hükümdarının bu bölgeleri tanıma ve bu topraklara hâkim olma isteğinin bir göstergesi olarak tefsir edilmekteydi.⁴⁵ Filhakika İstanbul'un fethinden sonra İtalya'ya dönen, bir süre İstanbul'da bulunduğu için Türkleri iyi tanıyan Niccolò Sagundino, Aragon kralı I. Alfonso'ya, Fatih'in casusları vasıtasıyla İtalya'daki devletler arasında olan çekişmeleri öğrendiğini ve Roma'nın ve İtalya'nın efendisi olma yönünde hayallerinin olduğunu rapor etmişti.⁴⁶ Otranto seferi de İtalyanların bu konudaki endişelerinin yersiz olmadığını göstermiştir.⁴⁷

Fatih'in kütüphanesinde, İskenderiyeli Astronom ve matematikçi Batlamyus'un (Ptolemy), *Kitabu'l-Coğrafya*'sının (*Geographike Hipegesis*) nüshaları mevcuttu⁴⁸ ve Fatih bu eseri, Trabzon'un fethi sırasında Osmanlılara esir düşen Georges Amirutzes'e, Grekçe'den Arapça'ya tercüme ettirmiş ve bu eserdeki haritaları esas alan bir dünya haritası hazırlattırıştır.⁴⁹

Orta Çağ İtalya'sının Floransalı hümanistlerinden Francesco Berlinghieri, Batlamyus'un Coğrafya'sını (*Geography*) manzum olarak İtalyanca'ya çevirmeye başladığında eserini (*Septe Giornate della Geographia di Francesco Berlinghieri*) Fatih'e ithaf etmeyi planlamış ve bunu da metin içinde "Bu kitabı şanlı, şerefli hükümdar, Tanrı'nın tahtının sahibi, imparator, Asya'nın ve Yunanistan'ın hâkimi Osmanlılardan Mehmed'e ithaf ediyorum" şeklinde ifade etmişti.⁵⁰ Ancak Berlinghieri tercümesini tamamlamadan Fatih öldüğünden, mütercim eserini Fatih'e takdim edememiş,⁵¹ ve daha sonra eserin bir nüshası, Floransalı tüccar ve diplomat Paola da Colle vasıtasıyla oğlu II. Bayezid'e gönderilmiştir.⁵²

45 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time*, çev. Ralph Manheim, yay. haz. William C. Hickman, Princeton University Press 1978, s. 505; Karen Pinto, a.g.m., s. 157; Jerry Brotton, *Trading Territories. Mapping the early modern world*, Reaktion Books, London 1997, s. 102-103.

46 Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror*, s. 494-495.

47 Celal Şengör, Babinger ve İncalcık'ın "Fatih'in batı bilimlerine duyduğu ilginin, Avrupa'nın fethi için olduğu" şeklindeki görüşlerine katılmamakta ve Fatih'in kişisel merakı yüzünden okuyan bir entellektüel olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. A. M. Celâl Şengör, "Seragliensis Gı 57'nin Kurtarıcı Kitaplarının ve Entellektüel İlgilerinin Işığında Fatih Sultan Mehmed II", *Klaudios Ptolemaios, Coğrafya El Kitabı, Codex Seragliensis*, yay. haz. Alfred Stükelberger, Florian Mittenhuber, Robert Fuchs, Boyut Publishing Group, İstanbul 2017, s. 46.

48 Jerry Brotton, a.g.e., s. 34, 37.

49 İhsan Fazlıoğlu, "Corcius Amirutsez ve İbnühü Muhammed", *Mevsuatü A'lami'l-Ulema ve'l-Udebai'l-Arab ve'l-Muslimin, el-Munazzametü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekafe ve'l-Ulüm*, Tunus, Dar el-Cil, c. V, Beyrut 2005, s. 538-542; Ahmet T. Karamustafa, a.g.m., s. 210.

50 Jerry Brotton, a.g.e., s. 90.

51 Mikail Acıpinar, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 106.

52 Sean Roberts, *Printing a Mediterranean World. Florence, Constantinople, and the Renaissance Geography*, Harvard University Press 2013, s. 1. Birçok araştırmacı, eserdeki Fatihle ilgili ithaf cümlesinden hare-

Fatih, Orta Çağ İslâm dünyasında telif edilen coğrafi eserlerle ve bunların ihtiva ettikleri haritalarla da yakından ilgileniyordu. Kütüphanesinde *Kitâbu'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*'in birçok nüshası bulunmaktaydı.

* * *

Diğer yandan Fatih Sultan Mehmed, Doğu kültürü ve İslâmî ilimlerle de yakından ilgileniyordu. Hocazâde Muslihuddin, Molla Gürânî, Molla İlyas, Sirâceddin Halebî, Molla Abdülkâdir, Hasan Samsunî ve Molla Hayreddin gibi ünlü âlimlerden ders alıp çeşitli İslâmî ilimlerle ilgili kitapları okumuştur. 15. asır şairlerinden Firdevsi-i Rûmî'nin, bir eserini niçin yazdığıyla ilgili olarak verdiği bilgiler, Fatih'in Doğu kültürüne ne derecede âşinâ olduğunu göstermektedir. Firdevsî, *Süleymannâme* adlı eserinin mukaddimesinde bu eseri niçin kaleme aldığını şöyle belirtmektedir:

"Ashâb-i zevk-i kiyâset ve erbâb-ı şevk-i firâsete ma'lum ola kim bu tok-san tokuz mücelled Süleymannâme'yi tasnif itduğümüze sebeb ve bu biş yüz toksan biş meclis dâsitâni te'lif idüp... söylemesine cihet-i hikmet buyıdı kim hicret-i Nebi'nün, sallallahu 'aleyhi ve sellem, sekiz yüz yitmiş altıncı yilinda Rebiü'l-evvel ayının evâyilinde merhûm Sultan Muhammed Hân-ı Gâzî 'asrında livâ-yı Karasî'de nefsi-i Balikesri'de günc-i halvette makâm-ı 'uzletde sâkin olup Şâhnâme mutâla'a kılup İsfendiyâr kıssasından ta Nüşîrevân-ı Âdil'ün meclisinde Menuçehr ile Leclâc bahsettikleri mahalle varınca bahr-ı hezcede nazm idüp Mahmud Paşa elinden Sultan Muhammed Hân-ı Gâzî'ye arz olunacak, "Şâhnâme hod meşhur, ma'rifet kitabdur, tekrâr lâ-yecûzdur ve amma çünkim bu kadar isti'adâdun, tab'-ı mevzûnun olduktan sonra bir Süleymannâme te'lif eyle kim be-gâyet maksûdum-durur. Zirâ ki cihân sarayına Süleyman nebî misâli, salavâtullahi 'aleyhi, 'azîm pâdişâh gelmedi kim bin bir ümem-i halk-ı âlem anun fermân-beriydi. Yil felekde tahtınun merkibi olup 'âlemi seyrân iderdi".⁵³

Fatih, müteâkip satırlarda, Mahmud Paşa'ya "niçin yirmi dört cilt *İskender-nâme* olup da bir cilt bile *Süleymannâme* olmadığını" sorar ve uzun uzadıya her iki tarihî şahsiyeti karşılaştırır. Bu karşılaştırmada ortaya koyduğu görüşler, Fatih'in Doğu kültürüne vukufunun derecesini ortaya koymaktadır.

ketle bu eserin Fatih'e sunulduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Bir örnek için bkz. A. M. Celâl Şengör, "Seragliensis Gl 57'nin Kurtarıcısı Kitaplarının ve Entellektüel İlgilerinin Işığında Fatih Sultan Mehmed II", *Klaudios Ptolemaios, Coğrafya El Kitabı, Codex Seragliensis*, yay. haz. Alfred Stückelberger, Florian Mittenhuber, Robert Fuchs, Boyut Publishing Group, İstanbul 2017, s. 39.

53 Sezer Özyaşamış Şakar, *Firdevsi-i Rûmî'nin Süleymannâme Yazmasının (81. cilt, 28 yk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 2003, s. 14-15.

Ancak Fatih, büyük bir imparatorluk kurmasına rağmen, diğer Müslüman ülkelerde olduğu gibi kendi ülkesinde çok sayıda âlimin bulunmamasından dolayı büyük bir üzüntü duyuyordu.⁵⁴ Bu yüzden İstanbul'un fethinden hemen sonra İstanbul'da İslâmî ve tabii ilimlerin tahsil edileceği eğitim kurumları kurdu. Fatih Câmii'nin etrafında yaptırdığı Sahn-ı Semân adıyla anılan sekiz medrese imparatorluğun en yüksek derecede eğitim verdiği kurumlar haline geldi. İslâm dünyasının her bölgesinden âlimleri İstanbul'a celbetmeye çalıştı. Tezkireci Latîfi, Fatih'in bu gayretlerini şu şekilde tasvir eder:

"Ma'lumdur ki ol 'ahd ü 'asırdâ olan cem'iyet-i Ülemâ, kesret-i fukahâ ve fuzelâ bir pâdişâhun asrında dahi vâki' olmuş degüldür... Şol âlimler ki 'ulûm-ı 'âlîyede her biri tedvîne kâdir ve envâ'-ı fünûnda mâhir her kande bir 'âlim-i mütebahhir ü müteferri' varsa eger diyâr-ı Hind'de ve eger vilâyet-i Sind'de envâ'-ı elkâb-ı şeref-nişân ile nâmî-nâmeler ve hezâr iltifât u ikrâm ile abkarî irsâl idüp ve yolunda bezl-i mâl ü menâl idüp ve menâsib-ı 'âliyye ve merâtib-i ma'âliyye birle 'ahidnâmelerle va'deler ve istimâetler idüp bi'z-zarûre her birini vedâ'-ı vatan ve terk-i menzil ü mesken itdürürler imiş".⁵⁵

Nitekim 1471 yılında ünlü astronom ve matematikçi Ali Kuşçu, Fatih'in daveti üzerine kütüphanesini de yanına alarak birçok âlim ve sanatkârla İstanbul'a geldi. Ayasofya Medresesi'ne müderris olarak tayin edilen Ali Kuşçu, İstanbul'daki astronomi ve matematik alanındaki çalışmalara büyük bir canlılık getirdi.⁵⁶

Tezkireci Sehî, Fatih'in ilim ehline rağbeti ve iltifatını belirttiikten sonra müderris ve kadı tayinleriyle bizzat ilgilendiğini şöyle belirtmektedir:

"Husûsâ ehl-i 'ilm tâ'ifesine bir mertebede rağbet ve bir vechile iltifât ederdi ki bir pâdişâh dahi itmemişdür. Ol şevk-ile İstanbul'u feth itdükde yeni câmii bünyâd idüp çevresine sekiz medrese yaptı. Dânişmendler anı Semâniye diyü anarlar. İçine ulu ulu mollalar getirüp müderris eyleyüp şuğl itdürürdi. Ol zamânda ehl-i 'ilme şol derecede itibâr vardı ki medârisinde ne deñlü kâbil adına dânişmendler var ise her birinün dâ'iresine göre defter itdürüp yanında saklardı: Medrese veya kadılık düşecek defterine bakup kendü münâsib gördiğine virürdi".⁵⁷

54 Halil İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, çev. Norman Itzkowitz ve Colin Imber, Weidenfeld and Nicolson, London 1973, s. 167.

55 Latîfi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, yay. haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s. 140.

56 Cengiz Aydın, "Ali Kuşçu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, s. 408.

57 *Heşt Bihîşt. Sehi Beg Tezkiresi*, yay. haz. Günay Kut, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1978, s. 95-97.

Fatih, Saray'da dönemin ulemâsının dinî konularda yaptıkları sohbetlere katılırdı.⁵⁸ İhtilafî konularda dönemin âlimlerinin tartışmalarını izlemekten zevk alırdı. *Şekâ'ik*'da nakledildiğine göre Hocazâde ile Molla Zeyrek'in Fatih'in huzurunda yaptıkları bir müzâkere ve münakaşa yedi gün sürmüştür.⁵⁹ Fatih, Gazali ile felsefeciler, özellikle de İbn Rüşd arasındaki "din ve felsefe münasebetleri" konusundaki tartışmanın bir değerlendirmesini yapmak üzere döneminin önemli iki âliminden birer eser yazmalarını istedi. Hocazâde Muslihiddin Mustafa (ö. 893/1488) ve Alâ'addin Ali et-Tusî (ö. 877/1472) birer risâle (*Tehâfütü'l-Felâsife*)⁶⁰ kaleme aldılar. Fatih, her ikisini de 10.000'er akçe vererek ödüllendirdi. Dönemin ulemâsı Hocazâde'nin eserini beğendikleri için, Osmanlı eğitim sisteminde son dönemlere kadar Hocazâde'nin bu konudaki görüşleri hâkim oldu.

Fatih, kendisi divan sahibi bir şair olduğu gibi, dönemindeki şairlerin de hâmisiydi. Fatih'in şiirlerinde, Hâfız ve Şeyh Sa'di gibi İranlı şairlerin tesirinde kaldığı görülmektedir. Şeyhi ve Ahmed Paşa'ya nazireler yazdığına göre bu şairlerin divanlarını da okumaktaydı. Sarayında haftada iki gün şairlerle toplantı yapar ve Sehî Çelebi'nin belirttiğine göre de "şairleri de huzuruna getürdüp müşâ'are itdürürdi".⁶¹ Âşık Çelebi, onun herhangi bir devlet görevi dolayısıyla maâşî bulunmayan şairlere ayda bin akçe aylık bağladığını söylemektedir:

"Şu'arâdan me'ârib ü merâtib ü medâric ü menâsıbdan fâriğ olup ol cihetden terbiyeye mazhar olmayanlara ayda biñer akçe tertib ettiler. Bu ihsân evvel ol sultânun ihtirâ'idur".⁶²

Latîfi de Fatih'in bu yönüne temas edip 30 şairi aylığa bağlayıp, hatta diyâr-ı Hind'de Hâce-i Cihân'a ve vilâyet-i 'Acem'de Molla Câmi'ye her yıl bin filori gönderdiğini söyler.⁶³

Fatih, İslâm dininin ve kültürünün en önemli kaynaklarını Saray Kütüphanesi'ne kazandırmak için de büyük gayret sarf etmiş ve fethi müteakip ilk yapılan binalardan biri olan Beyazıd'daki Eski Saray'da bir kütüphane oluş-

58 Halil İnalçık, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, s. 406.

59 Taşköpri-zâde, *eş-Şekâ'ikü'n-Nu'mâniyye fi 'Ülemâ'î'd-Devleti'l-'Osmaniyye*, yay. haz. Ahmed Subhi Furat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s. 124.

60 Gazâlî'nin ve diğer iki âlimin *Tehâfütü'l-Felâsife*'lerinin değerlendirilmeleri şu eserde yapılmıştır: Mübahat Türker [Küyel], *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1956. Üç tehâfüt üzerine Hüsamettin Yıldırım da bir doktora tezi hazırlamıştır: *Tehâfüt Geleneğinde İlahi Hürriyet Problemi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2008.

61 Sehî Bey, *a.g.e.*, s. 96-97.

62 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, c. I, yay. haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010, s. 193.

63 Latîfi, *a.g.e.*, s. 140.

turmuştur. II. Mehmed'in, Manisa'dan Edirne sarayına götürdüğü kitapların Eski Saray'ın tamamlanmasından sonra buraya nakl edildiği bilinmektedir.⁶⁴ Fetihden sonra İstanbul'da ilk kurulan kütüphâne olan bu saray kütüphanesi daha sonra Yeni Saray'a taşınmıştır. Belgelerde ve kaynaklarda bu kitapların muhafaza edildikleri yer belirtilirken genellikle "hazine" sözcüğü kullanılır. Öyle anlaşılıyor ki hazine sözcüğü, içinde kitapların ve kıymetli eşyanın bulunduğu bir mekâna işaret etmekteydi. Nitekim III. Ahmed'in Topkapı Sarayı'nda yaptırdığı kütüphanenin koleksiyonunun oluşmasını belirten bazı belgelerde "Bodrum hazinesi'nden ihrac olunup hâfız-ı kütübe teslim edilen kitaplar", "mevcud hazineden Hazine Odası'na vakf olmak için teslim olunan kitaplar"⁶⁵ gibi ifadelerin geçmesi de bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Muhakkak ki Saray'da teşekkül eden bu kütüphanenin kendine mahsus bir mekânı vardı. Safer 915/ Haziran 1509 yılına ait bir muhasebe defterinde buna işaret eden bir kayıt mevcuttur: "Be-cihet-i perde-i Kitâbhâne der Enderûn"⁶⁶ başlığı altında Enderun'da kitaplığın perdelerinin tamiri için kullanılan kumaşların isimleri verilmiştir.

Kaynaklardan ve bazı belgelerden devrin ünlü âlimlerinden Molla Lütüfî'nin bir süre bu kütüphanede hâfız-ı kütüb olarak çalıştığını öğrenmekteyiz.⁶⁷ Fatih zaman zaman bu kütüphaneye gidip kitap okuyor olmalı ki Tezkireci Sehî (ö. 1548), bu kütüphanede, Molla Lütüfî ile Fatih'in arasında şöyle bir hadisenin cereyan ettiğini nakleder:

"Rivâyet iderler ki bir gün Sultan Mehmed bir kitab murad idinüb kitabhaneye gelmiş. Molla Lütüfî'ye hitab idüb bana şol kitabı aliver diyü emreyledi. Kitab bir yüksecük yirde bulunub eli kitaba irmedi. Kitablar öninde yirde bir mermer pâresi taş yaturmuş. Mevlânâ Lütüfî ol taşa basub kitabı alub Padişah eline vireyin dimiş-iken Sultan Mehmed merhum incinüb hay neyledün ol taş İsa aleyhisselam mevlididür, o taş üstüne doğmuşdur didi. Molla Lütüfî dahi nesne dimeyüb kitabhanede hizmetine meşgul olub hizmet iderken kitablar üstüne örtülmüş bir köhne bez pâresin görür. Güveler yemiş, delük delük ey-

64 İsmail Baykal, "Fatih Sultan Mehmed'in Hususî Kütüphanesi ve Kitapları", *Vakıflar Dergisi*, IV (1958), s. 77; A. Süheyl Ünver, *Edirne'de Fâtih'in Cihannümâ Kasrı*, İstanbul 1953, s. 12-13.

65 TSA. D. 2362/12, s. 3a-3b. (Muharrem 1131).

66 BOA. Kepeci Müteferrik 7412, s. 11.

67 TSA. E. 6345; *Şaka'ik* s. 107, 169. "İttifak Sultan Muhammed Han, hizâne-i kütübüne emîn bir eh-i ilm istedi. Anlar [Sinan Paşa] dahi Monla Lütüfî'yi sevk idüp gerek kendüler ve gerek Monla Lütüfî ol tarikle kütüb-i nefiseye dest-res buldı". Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühû'l-Ahbâr, Fâtih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, c. II, haz. M. Hüdâi Şentürk, Ankara 2003, s. 202. Molla Lütüfî, *Şerhü Risâletü'l-Ulûmi'ş-Şer'iyye ve'l-Arabiyye* (Beyrut 1994, s. 79) adlı eserinde, Uzun Hasan, Tokat'ı yağmaladığında, Fatih'in kütüphanesinde hâfız-ı kütüb olarak görev yapmakta olduğunu söylemektedir.

lemiş üstü kapkara toz olmuş yatur. Nazükligile ol beze iki elinün parmağı uciyla edeb ve ihtiram birle yapışub ol bezi getürüb i'zâz u ikrâm uslubunda Sultan Mehmed'in oturduğu yerde dizi üstüne kor. Sultan Mehmed bunu göricek bi-huzur olub bunu benüm üstüme neye getürdün diyicek Molla Lütfi devletlü Padişah neye bî-huzur olursuz. Bu bez İsa Peygamberin bişigi bezidür diyü cevab viridi".⁶⁸

Fatih döneminde Saray'da oluşan kütüphane Fatih'in ilgi duyduğu eserlerle ilgili başvurabileceğimiz en önemli kaynaktır.⁶⁹ Bu kütüphanenin II. Bayezid devrinde hazırlanan katalogu saray kütüphanesinin muhtevası hakkında önemli bilgiler vermektedir.⁷⁰ II. Bâyezid'in emriyle 908 (1502) tarihinde düzenlenmiş bu katalog, daha sonraki dönemlerde yapılan ilâvelerle daha da zenginleşmiş ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 959/1552 tarihinde hazırlanan nüshasında 5.700 cilt içinde 7.200 eserin künyeleri verilmiştir.⁷¹

68 *Heşt Behişt*, yayınlayan Günay Kut, Harvard 1978, s. 40a-b.

69 C. Şengör'ün, Fatih'in kütüphanesine âit İslâmî yazmaları tespit için takip ettiği yolun sağlıklı olmadığı kanaatindeyim. Burada önce şunu belirtmeliyim ki Fatih'e âit kitaplarla, Fatih'in ilgi duyduğu kitaplar birbirinden farklı şeylerdir. Fatih'e âit olan kitapların tespiti oldukça kolaydır. Fatih, Semâniye Medreselerini yaptırdığında burada bulunan 4 medreseye vakfettiği 300 civarında eserin listeleri bu medreselere âit; muhtemelen 877-878 (1472-1473) yılları arasında düzenlenen bir vakfiyenin arkasında bulunmaktadır. Bkz. BOA. Ali Emiri Tasnifi, Fatih Devri no. 70. Fatih daha sonra bu koleksiyondaki kitap sayısını yeni ilâvelerle 838'e çıkarmıştır. Bkz. BOA. D. HMH. SFTH. no. 21 941/B. Saray Kütüphanesinde de muhakkak ki Fatih'e âit çok sayıda kitap vardı ve muhtemelen Fatih bu kitaplardan bazılarını okumuştur. Şengör'ün liste oluştururken kullandığı kaynaklar ise A. Ateş ve arkadaşlarının ki hariç güvenilir değildir. Mâlesef tespit edilen kitap adları çok sayıda yanlış yazım yanında "Unmusz-hadz", "İbn al-Hadzhib", "Taharatü'n-Nefs oder Tahara", "kopiirt für den Eroberer", "Schahab al-Din Yahya ibn Habasch Suhrawardi genannt Şeykh al-İşrak oder Şeykh...", "Şerh al-Edeb al-Kadı Hashaf", "Dzhurdzhani", "Kitâ Maḥsan al-abrâr", "âl-Semahşeri: al-Kaşâf", "Sâyineddin: Sav'al-Lema'ât" gibi garip okumalar da içermektedir.

70 Magyar Todományos Akademia Künyvtara Keleti Gyűjtement, Török F. 39. (Macaristan). Bu kataloga, tespit edebildiğim kadarıyla ilk defa János Eckmann, *Nevâ? Divân'ından bahsederken*, II. Mehmed'in kütüphanesinde bu eserin bir nüshasının bulunduğu dair "Macar İlimler Akademisi Kütüphanesinde mevcut bir katalogda bir kayıt bulunduğu" şeklinde bir atıfta bulunmuşsa da katalogun hangi kütüphaneye âit olduğunu tespit edemediği gibi muhteviyatı ile ilgili de bir bilgi vermemiştir. Bkz. "Die Tschaghataische Literatur", *Turicae Fundamenta*, haz. Louis Bazin (Wiesbaden, 1964), s. 352. Aynı bilgi E. Birnbaum tarafından tekrar edilmiştir "The Ottomans and Chagatay Literature", *Central Asiatic Journal* 20 (1976), s. 165. Ancak her iki araştırmacı da katalogun muhtevasına vakıf olmadıklarından eserin II. Bâyezid döneminde hazırlandığını fark edememişlerdir. Bir tesadüf sonucu giriş kısmının fotokopisini elde ettiğim bu katalogla ilgili olarak önce: "959/1552 Tarihli Defter-i Kütüb, *Erdem*, s. 10 (Ankara, 1988), s. 184-188'de, katalogun bulunduğu kütüphaneyi tespit edip mikrofilmini elde ettikten sonra da; "The Catalogue of Bâyezid II's Palace Library", *Kütüphanecilik Dergisi*, s. 3 (İstanbul, 1992), s. 55-66'de makaleler yayınladım. Bu katalogda zikredilen tarihle ilgili eserler konusunda daha sonra bir makale yayınlayan Miklós Maróth konuyla ilgili olarak daha evvel yapılan çalışmalardan bî-haber gözükmetedir. Bkz. "The Library of Sultan Bayezid II", *Irano-Turkic Cultural Contacts*, ed. by Éva M. Jeremias (Piliscsaba, 2003), s. 111-132.

71 Maróth, a.g.m., s. 112. C. Şengör'ün, M. Maróth'a dayanarak II. Bayezid döneminde Saray Kütüphanesindeki kitap sayısını 7.200 olarak vermesi yanlıştır. Bkz. C. Şengör, a.g.m. s. 39, 40. Saray Kütüphanesi bu sayıya Kanuni döneminde ulaşmıştır.

Bu katalogdaki kitap sayısının zenginliği bize Fatih döneminde de saray kütüphânesinin oldukça zengin olduğunu düşündürmektedir. 340 yapraktan oluşan bu katalog, ilk sayfasında “*Kitâbu’l-kütüb*”, “*Defterü’l-kütüb*” diye adlandırılmıştır. Her ne kadar kataloğu hazırlayan ismini eserinin üzerinde belirtmemişse de, kataloglanan eserler arasında birkaç eserin künyesini verirken kendisinden bu kütüphanenin hâfız-ı kütübü Atûfi şeklinde bahsetmiştir.⁷² Bu kayıttan anlaşıldığına göre, bu katalog II. Bayezîd’in Saray Kütüphanesi’nde görevli Atûfi adlı bir şahıs tarafından hazırlanmıştır. *Şaka’ikü’n-nu’maniyye*’de II. Bayezîd dönemi ulemâsı arasında Atûfi diye bilinen Hayreddin Hızır’ın, saraydaki hizmetlilerin hocası olduğu, hadis, tefsir ve tıp sahasında eserleri bulunduğu, bazı camilerde vaaz ettiği belirtilirse de, onun Saray Kütüphanesi’nde hâfız-ı kütüblük yaptığından bahsedilmez.⁷³ Ancak II. Bâyezîd dönemine âit bir in’âmât mecmuasında hâfız-ı kütüb ve vâ’iz Atûfi’ye çeşitli vesilelerle verilen in’âmlar belirtilmiştir.⁷⁴ Bilindiği gibi İstanbul’un fethinden sonra yararlık gösteren umerâya ve bazı tarikat erbabına da Bizans’tan kalma evler tahsis edilmişti.⁷⁵ 926 Muharrem (1519 Aralık) tarihinde hazırlanan Ayasofya vakıflarının mukataa defterinde “vâiz Atûfi’ye” de iki ev tahsis edildiğine dâir birkaç kayıt mevcuttur.⁷⁶

Katalogun içindekiler kısmı “kütübü’l-fıkıhla” başladığından, bu tür eserlerdeki tertib şeklini dikkate alarak, içindekiler kısmının Kur’ân, tefsir, hadis ilimleriyle ilgili başlıklarının bulunduğu ilk iki yaprağının kaybolmuş olduğunu söyleyebiliriz. Katalogun başında tasnif ve tertibde takip edilen yolu gösteren beş sayfalık bir giriş bulunmaktadır. Katalogun giriş kısmını incelediğimizde⁷⁷ daha ziyade eserlerin sınıflandırılması ve isimlerinin tespiti üzerinde durulduğunu görüyoruz; çünkü Atûfi, Saray Kütüphanesi’ndeki mevcut

72 “*Kitabu Ravdü’l-İnsan fi’t-Tıbbi’n-Nebevi ve Risâletü Zuhri’l-Atşân fi’t-Tıbbi’n-Nebevi ve Risâletü Hıfzî’l-Ebdân fi’t-tıb küllihâ bi’t-Türkiyyeti’l-manzûme min te’lifâtı ad’afi’l-ibâd el-Atûfi el-hâdim li-kütübî’l-hizâneti’l-âmireti’s-Sultân Bâyezîd Hânîyye, fi mücelledin vâhid*”, *Defterü’l-Kütüb*, s.151.

73 *Şaka’ikü’n-nu’maniyye*, s.416-417.

74 Bkz. Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı), Mc. O. 71, s. 24, 40 ve 449: “Fi 16 Cemâzie’l-âhir, sene 909. Mevlânâ Atûfi hâfız-ı kütüb ki kitâb dâde-bud. Nakdiye: 2.000, Cübbe ‘an murabba’, bâ-çuka, sevb.”; “Fi 15 Ramazan, sene 909. Mevlânâ Atûfi, vâ’iz. 3.000”; “Fi 5 Rebiü’l-âhir, sene 918. Mevlânâ Atûfi vâ’iz ki te’lifî hod âverd. 3.000”. 909 tarihli ilk kayıttan Atûfi’den hâfız-ı kütüb, ikinci kayıttan ise vâiz diye bahsedildiğine göre Atûfi kataloğu temize çektikten kısa bir süre sonra saraydaki görevinden ayrılmış olmalıdır.

75 Şehabeddin Tekindağ, “İstanbul’un Tarihi Topoğrafyası ile Alâkalı Vakıf ve Tahrir Defterleri”, *VI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1967, s.308.

76 *Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri*, İstanbul Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı), Mc. O. 64, varak 106b, 109b, 242b.

77 Giriş kısmının metni şu makalede verilmiştir: “959/1552 Tarihli Defter-i Kütüb”, *Erdem*, sy. 10 (1988), s. 184-188.

kitaplara kolayca ulaşabilmek için sınıflandırma ile ilgili çözümler üretmeye çalışmıştır.⁷⁸

Bu katalog, erken bir dönemde, 16. asrın başlarında Osmanlı Sarayı'nda mevcut, önemli bir kısmı Fatih devrinde kütüphaneye kazandırılmış kitapların listesini vermesi bakımından kültür tarihimizin bazı noktalarını aydınlatmada önemli katkılar sağlamaktadır. Katalogda, Arapça, Farsça ve Türkçe eserler yanında Doğu Türkçesiyle yazıldığını tespit ettiğim birçok eser de yer almaktadır. Atûfi, Doğu Türkçesi ile yazılmış eserlerin bibliyografik künyelerini verirken bunların dilini genellikle "bi'l-Moğoliyye" şeklinde belirtmiştir. "bi-nazmi Luğati Tatar", "bi-hatti Moğoli" "bi-hattı Türki", "bi-hatti Türki-yi kadîm", "bi-nazmi Luğati Tatar" şeklinde ifâdeler kullandığı da olmuştur. Ancak katalogdaki Doğu Türkçesiyle yazılan eserlerin belirtilenden fazla olabileceği kuvvetle muhtemeldir; çünkü Atûfi hem bu konuda uzman değildir hem de eserlerin dilini belirtmekte zaman zaman mütesahil davranmaktadır. Mesela *Lütfi Divânı*'nın üç nüshasından sonra bunların Moğoli olduğu bildirilmiş, birinde ise hangi dille yazıldığı belirtilmemiştir. *Nevâ'i Divânı*'nın nüshalarında da durum aynıdır.

Katalogdaki kayıtlardan anlaşıldığına göre Doğu Türkçesiyle yazılmış edebi eserlerden bazılarının Saray Kütüphanesi'nde birden fazla nüshası bulunmaktadır. Saray Kütüphanesi'nde Nevâyî'nin *Divân*'ının beş,⁷⁹ *Hamse*'sinin ise iki nüshası vardır. Ünlü Çağatay şairi Lütfi'nin *Gül ü Nevruz* adlı eseriyle *Divân*'ının beş nüshası bulunmaktadır. *Atebetü'l-Hakayık*'ın iki nüshası mevcuttur.⁸⁰ Mir Haydar'ın *Mahzen-i Esrar*'ıyla *Divân*'ı ve yazarları belirtilmeyen birkaç

78 Atûfi bu konuda kendisine göre iki pratik çözüm getirmiştir. Birincisi birden fazla konu başlığı altında sınıflandırılabilecek bir kitabın eğer çokça nüshası varsa bunlardan her birini farklı konu başlığı altında vermektir. Diğeri ise eğer bir cilt içinde birden fazla eser varsa bunlardan çokça aranması muhtemel olan kitabın konusunu dikkate alıp o eseri o kitabın konusu altında tasnif etmektir. Bu yüzden Atûfi içinde *Divân-ı Aşık*, *Gülşen-i Râz* ve *Hurşid-nâme* ve *Hüsrev-i Şîrin* ve *Kitâbü'l-Melhame* bulunan bir yazmayı başında Kutbüddîn-zâde'nin fıkıhla ilgili *Mukaddimesi* var diye fıkıh bölümüne koymuştur (s. 98). Atûfi'nin bu uygulamasından dolayı birçok eser hiç ilgisi olmayan konu başlıkları altında tasnif edildiği gibi, a.g.e.in farklı nüshaları da değişik konu başlıkları altında verilmiştir. Bu yüzden Katalogdaki Osmanlı tarihi ile ilgili eserlerin bir tanıtımını yapan Miklós Maróth, katalogdaki sadece ilgili bölümlü incelediğinden, diğer bölümlerdeki konuyla ilgili birçok eseri gözden kaçırmıştır.

79 Birnbaum, II. Mehmed'in kütüphanesinde *Nevâyî Divân*'ının bir nüshası olduğunu Eckman'ın yine aynı dipnotta belirtilen makalesinde verdiği bilgiye dayanarak nakletmektedir. a.g.m., 165-166. Kataloğu gereği gibi inceleyemedikleri için her iki araştırmacının da bu katalogla ilgili tarihlemeleri de hatalıdır.

80 Katalogdaki ifadeden anlaşıldığına göre *Atebetü'l-Hakayık*'ın nüshalarından biri Mir Haydar'ın *Mahzenü'l-Esrar*'ıyla birlikte ciltlenmiştir. Atûfi, *Atebetü'l-Hakayık*'ı nasihat konulu Moğolca manzume şeklinde tavsif etmektedir: "*Risâletün bi'l-lugati'l-Mogoliyyeti'l-manzûmeti ve'l-hatti'l-Mogoli min kibeli'n-nesâyih ve Kitâbu Mahzeni'l-Esrâr bi'l-lugati'l-Mogoliyye ve'l-hatti'l-Mogoli küllün minhümâ* [s. 265] *muhaşşâ bi't-Türkiyye*". Abdürrezzak Bahşi tarafından 884 (1480) tarihinde istinsah edilen bu nüsha bugün Ayasofya Kütüphanesi no. 4757'de bulunmaktadır.

dîvân daha bu koleksiyonda yer almaktadır. Saray Kütüphanesi'nde Çağatayca eserler yanında Kıpçakca yazılmış iki eser de mevcuttur. Bunlar *Münyetü'l-Guzât* ve Seyf-i Sarâyî'nin (ö. 1394'ten sonra) *Dîvân*'ıdır. Ayrıca Harezme yazılmış *Mukaddimetü'l-Edeb* nüshaları da koleksiyonda yer almaktadır. Öyle gözüküyor ki sarayda ve saray çevresinde Fatih döneminden başlayarak özellikle de Çağatayca yazılmış eserlerle ilgili bir merak oluşmuştu ki azımsanmayacak sayıda Çağatayca eser Saray Kütüphanesi koleksiyonuna kazandırılmıştı.

Günümüze ulaşmayan birçok eserin de katalogda yer aldığı görülmektedir. Katalogda *Dîvânu Luğâtî't-Türk*'ün bir nüshasının bulunması da ilginçtir. Atûfî katalogun lugatlere ayırdığı bölümünde *Mukaddimetü'l-Edeb*'in üç nüshasını verdikten sonra, *Dîvânu Luğâtî't-Türk*'ün 1. cildinin kütüphanede mevcut olduğunu şöyle belirtir:

“*El-mücelledü'l-evvel min Kitâbu Dîvâni Luğâtî't-Türk fi'l-luğâtî't-Türkiyye* (s. 298)”.

Katalogdaki bu kayıt ortaya cevaplandırılması gereken bazı sorular çıkarılmaktadır. Her şeyden önce Saray Kütüphanesi'nde bir zamanlar mevcut olan bu nüshanın bugün elimizde mevcut olan Ali Emirî nüshası olup olmadığı sorusuna cevap aramamız gerekecektir. Saray Kütüphanesi'nden zaman zaman çeşitli vesilelerle bazı kitapların çıkarıldığı, hediye edildiği hatta satıldığı bilinen bir gerçektir.⁸¹ Ali Emirî nüshasının sahaflara geliş hikâyesini hatırlarsak bu nüshanın pekâlâ Mâliye Nâzırı Nazif Paşa'ya⁸² hediye edilmiş nüsha olduğunu ve onun da yanında çalışan emektarlarından birine vermiş olmasının mümkün olabileceğini kabul edebiliriz.⁸³ Bu durumda cevaplandırılması gereken diğer bir soru ortaya çıkmaktadır. Atûfî niçin Saray Kütüphanesi'ndeki

81 Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhafılar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 99-108.

82 Ahmet Nazif Paşa 21 Safer 1310 (1892)-10 Zilkade 1323 (1904) yılları arasında üç kere Maliye Nezaretinde bulunmuştur. “*Nazif Paşa; mutalaayı pek sever, aynı zamanda kitap meraklısı bir zat idi. Zamanının bazı büyükleri ve okuma meraklıları gibi nüshası nadir ve hat ve tezhibi güzel kitapları satın alır, bunların iyi muhafazasına itinaya eylerdi. Ailesinin zaruret yüzünden satmak mecburiyetinde kalarak Ali Emirî Efendi tarafından satın alınmış ve sonradan Maarif Nezaretince bastırılmış olan (Dîvânî Lügatit-türk) adlı kıymetli kitabın merhumun metrukâtı arasında zuhur etmesi buna delalet eyer*”. M. Z. Pakalın, *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, c. 4, Ankara, 1978, s. 63-65.

83 Kilisli Rifat, Ali Emirî Efendi'den naklen eserin sahaflara geliş hikâyesini şöyle anlatır: “*Âdetim vechile haftada iki, üç kere Sahaflar çarşısına uğrar, yeni bir şey var mı diye kitapçılara sorarım; dün de uğradım. Kitapçı Burhan Bey'in dükkânında oturdum. “Bir şey var mı?” dedim. Kitapçı: Bir kitap var ama sahibi otuz lira istiyor.... Sordum sahibi kimdir? Dedim. Cevaben dedi ki: Yaşlıca bir hanımdır, eski Maliye Nâzırı Nazif Bey'in mensubatından... Paşa, bu kitabı ona verirsen: “Baka sana bir kitap veriyorum. İyi sakla! Sıkıldığın zaman kitapçılara götür. Altın para otuz lira eder, aşağıya verme!” demiş. İşte bu otuz lira kadının kulağında küpe olmuş*”. Kilisli Rifat Bilge, “*Dîvânü Lügat it-Türk ve Emirî Efendi*”, *Türk Kültürü*, c. VII, no. 88 (Ankara, 1970), s. 23.

nüshaya *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün birinci cildi demektir.⁸⁴ Böyle bir kaydı neye dayanarak yapmıştır. Eğer bu nüsha Ali Emirî nüshasıysa neden Ali Emirî nüshasında birinci cild olduğunu gösteren her hangi bir kayıt yoktur. Acaba bu nüshada, birinci cild olduğunu gösteren bir kaydın mevcut olduğu fevâid kayıtlarını içeren bir sayfa vardı da bu sayfa koptu veya koparıldı mı? Saray Kütüphanesi koleksiyonunda bulunan kitaplarda genellikle mevcut olan padişah mühürleri ve sayım kayıtları bu nüshada neden mevcut değildir.

Bu sorulara tatmin edici bir cevap bulmamız mümkün olmadığından ya Saray kütüphanesi nüshasının Nazif Paşa'nın veresesinden satın alınan Ali Emirî nüshası olduğunu ve bir şekilde eserin Saray Kütüphanesi'nde bulunuşuyla ilgili kayıtların yok olduğunu kabul edeceğiz veya Saray Kütüphanesi'nde bir zamanlar *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün birinci cildinin mevcut olduğunu ve sonradan bu nüshanın kaybolduğunu düşüneceğiz.⁸⁵

Fatih'in Topkapı Sarayı'nda kurduğu kütüphanede İslâmî yazmalar dışında Grekçe, Latince, Ermenice, Süryanice, İtalyanca ve İbranice yazılmış yazma eserler de mevcuttu. Saray Kütüphanesi'nin 16. asrın başlarındaki durumunu aksettiren bir batılı seyyahın gözlemleri de bu hususu doğrulamaktadır:

*“Saray'da iki büyük kütüphane vardır. Biri hizmetçilerin ve iç oğlanlarının yaşadığı bölümün arkasındaki Saray mensuplarına açık olan büyük kütüphane, diğeri de Sultan'ın yatak odasının yanında daha gizemli olan diğeri bir kütüphanedir. Bu ikincisi en meşhur olanıdır. [Burada] kristal camlı kapakları olan iki dolapta Sultanın sık sık okuduğu iki düzine minyatürlü kitap vardır. Bu dolaplarda farklı dillerdeki kitaplar çok güzeldir. Özellikle de Büyük Konstantin'in kütüphanesinden gelen 120 aded, boyu iki, eni bir kulaçtan fazla inceliğinden dolayı ipek gibi gözüken parşömen üzerine altınla yazılmış gümüş mahfazalı İncil ve Tevratlar”*⁸⁶

84 Saray hazinesinin bir bölümündeki eşyaların cinslerini ve kitapların yazıldıkları dillere göre tasnif edilmiş şekilde adlarını veren 971 (1563) tarihli bir defterde (TSA. D. 4855) “Kitabhâ-i Türk” başlığı altında *Kitâb-ı Lugat-ı Türk* adlı bir kitabın üç cildinin bulunduğu belirtilmektedir. Bu eser *Dîvânu Lugâti't-Türk* olabilir mi?

85 Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z-Zünûn*'da (c. I, st. 808) bahsettiği nüshanın da bu nüshalardan farklı bir nüsha olup-olmadığı da cevaplanması gereken bir sorudur. Bilindiği gibi Kâtip Çelebi bu esere tahsis ettiği kısa paragrafta eserin başlangıç cümlesini vermekte ve muhtevsından kısaca bahsetmektedir. Kâtip Çelebi'nin bu bilgiyi verebilmesi için eseri görmüş olması gerekir. Saray Kütüphanesi'nden yararlanması mümkün olmadığına göre Kâtip Çelebi, bugün elimizde mevcut olmayan başka bir nüshayı görmüş olmalıdır. Kataloğu hazırlayan Atufi, başa koyduğu kurallarda her eserin isminin, kitabın üzerinde veya miklebinde yazıldığı şekilde kaydedildiğini söylüyor. O halde Atufi'nin gördüğü nüshanın üzerinde eserin 1. cild olduğu yazılmaktaydı. Ali Emirî nüshasında böyle bir not yoktur.

86 *Relatione di Constantinopoli e del Gran Turco*, Bodleian Library, Oxford, Ms. Rawl. D. 499. Andrei Pipidi, *Visions of the Ottoman World in Renaissance*, London 2012, s. 126, 232'den naklen.

16. asırda hazırlanan bir listede çoğunluğu Grekçe olmak üzere Saray Kütüphanesi'nde 120 İslâmî olmayan yazma eser bulunduğu belirtilmiştir.⁸⁷ Bu eserlerin bir kısmı muhtemelen Bizans'tan kalmış, önemli bir kısmı ise yukarıda belirttiğimiz gibi Fatih tarafından istinsah, tercüme ve satın alma yoluyla Saray Kütüphanesi'ne kazandırılmıştır. Bizans'tan kalma eserlerin Saray Kütüphanesi'ne intikal ettiği varsayımıyla 17. asrın ilk yarısından başlayarak batılı araştırmacılar, Rönesans dönemine âit bazı eserleri gün ışığına çıkarma ümidiyle bu kütüphaneye nüfûz etmek için çeşitli teşebbüslerde bulunmuşlarsa da⁸⁸ uzun süre pek de başarılı olamamışlardır.⁸⁹ 18. yüzyılın sonlarında İstanbul'da bulunan G. Toderini bu hususu şöyle dile getirir:

*“Saray kütüphanesi bugüne dek Avrupa'nın ilim dünyası açısından bir sır olarak kalmıştı. Seyyahlar ondan söz etmiş, çalışma odalarında kitaplarının ortasında rahat rahat oturup, hakikatten uzak, masallarla dolu seyahatnamelere dayanan âlimler de hakkında fikir yürütmüşlerdi. Fransa kralının kütüphanesine Yunanca yazmalar satın almak üzere 1728'in sonuna doğru İstanbul'a gelen Başpapaz Sevin bu erişilmez mabede asla giremedi. Bu kütüphaneyi görebilmek için yapmadığım kalmadı; ama kurduğum onca hayalin ve sonu gelmeyen vaatlerin ardından, umutlarım söndü”.*⁹⁰

87 Speros Vryonis, “Byzantine Constantinople and Ottoman Istanbul”, *The Ottoman City and Its Parts, Urban Structure and Social Order*, yay. haz. Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El-Haj, New York 1991, s. 37-40. Fatih Sultan Mehmed'in saray kütüphanesine Batı'dan getirdiği ve yazdırttığı diğer bazı eserler için bkz. J. Raby, “East and West in Mehmed the Conqueror's Library”, *Bulletin du Bibliophile*, 3, Paris 1987, s. 297-321. Saray kütüphanesi için ayrıca bkz: Emil Jacobs, *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel*, Heidelberg 1919.

88 Loukia Droulia, “Les Foyers de Culture en Grèce Pendant la Domination Ottomana: Les Cas des Bibliothèques”, *Le Livre dans le Sociétés Pré-Industrielles*, Athènes 1982, s. 195; Julian Raby, “Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium”, *Dumbarton Oaks Papers*, c. 37 (1983), s. 15-16. Ahmed Sâ'ib'in de bu konuda erken tarihli oldukça ilginç bir yazısı vardır: “Saray-ı hümâyunda Vizantiyus Kütüphanesi”, *Servet-i Fünûn*, c. 46, no. 1183, s. 302-304. Bu makalenin metni Latin harfleriyle şu çalışmada verilmiştir: Hasan Kaya, *Servet-i Fünûn Dergisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2002, s. 547-552.

89 Ancak yabancıların bu merak ve ilgisi dolayısıyla Saray Kütüphanesi ciddi kayıplara uğramıştır. Mesela, İngiliz şarkiyatçı Greaves 2 Ağustos 1638 tarihinde yazdığı mektubunda, Batlamyus'un Saray Kütüphanesi'nden bir sipahi tarafından çalınan Almagest adlı eserinin çok güzel bir nüshasını satın aldığını ve eğer elçi gayret ederse Yunan ve Latin yazarlarının eserlerini de temin edebileceğini söylemektedir. (*Miscellaneous Works of John Greaves, Professor of Astronomy in the University of Oxford: Many of which are now First Published*, London 1737, s. VIII). Saray'ın önemli görevlilerinden silahtarın maiyetindeki bir İtalyan mühtedisinin de 17. asrın sonlarında Saray'dan çeşitli zamanlarda çıkardığı önemli sayıda Grekçe yazmanın on beşi yer yer parşömen üzerine yazılmıştı. Bunların arasından Cizvit Besnier on beş tanesini seçmiş ve Fransız elçisi M. Girardin için satın almıştı. Kalanı da Pera'da tanesi yüz liradan satılmıştı. (*Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey, edited from Manuscript Journals, by Robert Walpole*, London 1817, p. xvii.). Busbecq'in Sultan Süleyman'ın hekimbaşısının elinde gördüğü 5. yüzyılda istinsah edilmiş resimli *Dioscorides* nüshası da muhtemelen Saray Kütüphanesi'nden çıkarılmıştı. (*The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq*, c. I, çev. Charles Thornton Foster, F. H. Blackburne Daniel, Cambridge 2012, s. 417).

90 Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2012, s. 145-146.

Ancak 19. yüzyılda bazı batılı bilim adamlarının Saray Kütüphanesi'ne nüfuz etmeleri mümkün olabilmıştır.⁹¹

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Saray'daki Fatih'e âit kitaplar, bazı kayıplara uğramalarına rağmen⁹² günümüze kadar oldukça iyi bir şekilde muhafaza edilmiştir. Ancak Celal Şengör, bu kütüphanenin akibeti ile ilgili farklı bir tespitte bulunmaktadır:

*"1735'de vefat etmiş olan Raşid Efendi'nin bildirdiğine göre iç hazinede bulunan kıymetli kitaplar ve el yazmaları dolapların köşelerinde toz, güve ve kurtlar tarafından o kadar feci bir hale sokulmuşlardı ki kullanılamaz durumdaydılar... Gerçekten de III. Murad'ın saraydan darphaneye bol miktarda değerli metal yolladığı bilinmektedir. Muhtemelen değerli el yazmaları pahalı ciltlerini daha o zaman kaybetmişlerdi (yani 1592'den sonra!). Pek çok kitap belki de Topkapı Sarayı'nın muhtelif kısımlarına dağılmış veya İmparatorluk içindeki diğer kurumlara hediye edilmişti".*⁹³

Kitapların feci bir hâle sokulmuş olmalarıyla ilgili olarak Râşid Efendi'nin kullandığı mübalağalı ifâdeleri gerçek olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu konularla uğraşanlar, tarihçilerin her zaman pâdişahların icrâatlarının önemini anlatmak için bu yola girdiklerini bilirler. Eğer Râşid Efendi'nin tespitleri doğru olsaydı bu kütüphaneden günümüze ulaşan kitapların "kullanılmaz durumda" olmaları gerekirdi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ni kullananlar, buradaki kitapların ne kadar itinayla korunmuş olduğunu görürler. III. Ahmed, kütüphanesinin vakfîyesinin girişinde, bu kütüphaneyi yaptırmaktaki amacının, Saray'ın çeşitli bölümlerindeki dolaplarda bulunan çok değerli kitaplara *"erbâb-ı kâbiliyetin tedâvül ve isti'mâline mecâl bulamamasını"* ortadan kaldırmak olduğunu belirtir.⁹⁴

Şengör'ün, III. Murad'ın değerli kitapları altın ve gümüş elde etmek için darphâneye göndermiş olabileceğine dâir tahmini ise tarihî gerçeklere ters düşmektedir. III. Murad, kitaba düşkünlüğüyle bilinen bir padişahtır. Döne-

91 Bu hususta başarılı olanlardan biri Constantin von Tischendorf'tu (1815-1874). Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'da Rus elçisi olan Alexander Lobanov-Rostovskii'nin yardımıyla Saray Kütüphanesi'ne girebilmiş ve Kritoboulos'un *Critobuli Imbriotae Historiae* (ed. D. R. Reinsch, Berlin-New York, 1983) adlı eserini bulmuştu. Macar Bilimler Akademisi de İstanbul'a, Saray Kütüphanesi'ne getirildiği söylenen Macar kralı Mathias Corvinus'un (1443-1490) efsanevi kütüphanesini bulmak için bir heyet göndermişti. Bkz. Johann Strauss, "The Millets and the Ottoman Language", *Die Welt des Islam*, c. 35/2, 1995, s. 245.

92 Bazı örnekler için şu çalışmama bakılabilir: *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, 2015, s. 98-99.

93 C. Şengör, a.g.m., s. 39.

94 İsmail E. Erünsal, a.g.e., s. 181.

minde, Saray atölyelerinde çok sayıda tezhipli eser hazırlanmıştır. *Filori Defteri*'nde, yapılan masraflarla ilgili birçok kayıt bulunmaktadır.⁹⁵

* * *

Fatih, kurmak istediği cihân-şümûl bir imparatorluğun idarî merkezi olacak olan İstanbul'u aynı zamanda bir kültür merkezi haline getirmek istediğinden, fetihden kısa bir süre sonra şehri yeniden inşâ faaliyetine girmiş, birçok vakıf eseri vücuda getirmiş ve Saray Kütüphanesi yanında tesis ettiği bazı öğretim kurumlarında da kütüphaneler kurmuştur. Türkçe Vakıfnâmede bu imar faaliyeti "*büyük cihad*" olarak adlandırılmaktadır.⁹⁶ Daha fetihden önce "*ölü bir imparatorluğun ölü merkezi*" haline gelmiş olan İstanbul, fetih sırasında da belli bir ölçüde tahribe uğramıştı.⁹⁷ Bu yüzden ilk iş olarak surların tamiri, şehrin yeniden iskânının ele alındığı ve şehirde mevcut mabetlerin bazı değişikliklerle câmî ve medreseye çevrildiği görülmektedir.⁹⁸ Devrin kaynakları şehrin imarı ve özellikle iskânı konusunda tafsilatlı bilgi verirler.⁹⁹

Fatih, fetihten hemen sonra saray dışındaki ilk kütüphaneleri kiliseden çevirerek câmî ve medrese haline getirdiği Ayasofya ve Zeyrek ile Eyüp'te inşa ettiği külliyyede kurmuştur. Ancak medrese öğrencilerinin derslerde okudukları kitapları sağlamak için kurulan bu kütüphanelerin oldukça mütevazî koleksiyonları mevcuttu. Daha sonra bu koleksiyonlar Fatih külliyesinde kurulan kütüphaneye nakdedilmiştir.

95 Feridun M. Emecen, *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları II*, İSAM Yayınları, İstanbul 2016, s. 76-79.

96 "... ve sekiz yüz altmış yedi senesinde... cihâd-ı asgardan cihâd-ı ekbere mürâcaat ve bu kitâb-ı müstetâbda bast u tafsîl olunan hayrâta azîmet...", *Fatih Mehmed II Vakfiyeleri*, Ankara 1938, faksimile, s. 37.

97 Halil İnalçık, "The Policy of Mehmed II towards the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 23-24 (1968-1969), s. 231, 233. Fatih, üç günlük yağma süresini, şehrin zarara uğramasına mani olmak için birinci günün akşamı sona erdirmişti (A.g.m., s. 233).

98 Ş. Tekindağ, "İstanbul, Şehrin İmar ve İskânı", *İslâm Ansiklopedisi*, V/2, s. 1205. "Rumeli ve Anadolu taraflarından İstanbul'da karara rağbet iden ra'yyet men' olunmayup belki her taraf ashâb-ı sanayi ve hiref, ehl ve 'iyali ile payitahta irsal oluna diyü ahkâm-ı muta' gönderilüb hasbe'l-me'mur şehri-i mezbûr kema-kân ma'mûr olmuştur. Beyt:

Hüner bir şehri bünyâd eylemekdür

Redya kalbin âbâd eylemekdür" (Mehmed II Vakfiyeleri, faks. s. 36).

99 "Padişah hazretleri vücûda getirilecek mebâni-i nefise ve cesime ile şehre mamûriyet-i sâbıkasını iâde etmek ve ilim ve fenn erbâbını ve servet ve sâ mân ashâbını cem' ederek burasını gıptafermâ-yı cihân olacak bir hale getirmek isterdi". (Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed Han-ı sâni*, mütercimi Karolidi, İstanbul 1328, s. 123 *TOEM* ilavesi). Ayrıca bkz. *Aşıkpaşa-zâde Tarihi*, Âli Bey neşri, İstanbul 1332, s. 142-143; Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, hazırlayan Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 70-75; *Kitab-ı Cihannümâ, Neşri Tarihi*, neşredenler Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen, Ankara 1957, II, s. 709-713; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, hazırlayan Şerafettin Turan, Ankara 1957, s. 77-78; 96-103.

Fatih, en önemli kütüphanesini İstanbul'da inşa ettirdiği Fatih Külliyesi'nde kurmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'da kurmak istediği külliye inşasına başlandıktan ancak sekiz yıl sonra, 875 Recebinde (Aralık 1470) tamamlanabilmiştir. Fatih önce burada bulunan 4 medreseye, 877-878 (1472-1473) yılları arasında düzenlenen bir vakfiyenin arkasında isimleri verilen 300 civarında eser vakfetmiştir.¹⁰⁰ Bu yüzden araştırmacılar külliye'de Câmi, medreseler ve imaretin yanında birkaç da kütüphâne bulunduğu kanaatine varmışlardır.¹⁰¹ Süheyl Ünver, Fatih'in bu külliye'de üç kütüphâne kurduğunu ve bunların Câmi içindeki kütüphâne, ayrı bir binada Sahn-ı semân kütüphânesi ve medreselerin hususî kütüphâneleri olduğu kanaatinde-dir.¹⁰² Müjgân Cunbur ve diğer bazı araştırmacılar, S. Ünver'in bu görüşünü ufak değişikliklerle tekrarlarlar.¹⁰³

Bu hususu abartarak kütüphâne sayısını 11'e çıkaran araştırmacılar da vardır.¹⁰⁴ Fatih kütüphânesinden bahseden tarihî kaynaklardan *Tâcu't-Tevârih* ve *Hammer*, sadece câmi'de bulunan kütüphânedeki kısaca bahseder.¹⁰⁵ Ancak çeşitli belgelerden ve külliye'ye ait vakfiyelerden anlaşıldığına göre Fatih Külliyesi'nde kütüphanenin tekâmül devreleri araştırmacılar tarafından anlaşılmadığından aynı anda kurulmuş birçok kütüphâne fikri ortaya çıkmıştır.¹⁰⁶

Fatih kütüphânesinin ana koleksiyonunu Fatih Sultan Mehmed'in vakfetmiş olduğu 838 kitap oluşturmaktadır. II. Bâyezid döneminde de devrin

100 BOA. Ali Emiri Tasnifi, Fatih Devri, no. 70.

101 S. Ünver, *Fatih Külliyesi*, s. 51; B. N. Şehsuvaroğlu, *500 Yıllık Sağlık Hayatımız*, s. 29; M. Cunbur, "Fatih Devri Kütüphâneleri ve Kütüphaneciliği", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, VI/4 (1957), s. 7-9; Ş. Emsem, A.g.m., s. 16-17; C. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 351; Halil İnalçık, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, London 1973, s. 167. Merhum Süheyl Ünver bir yazısında da kurulan kütüphâne sayısını ona kadar çıkarmaktadır. Bkz: "Fatih'in Tuğrasıyla Bir Kitap Vakfı Hakkında", *TKDB*, c. IX, no. 1-2, Ankara 1960, s. 7.

102 S. Ünver, *a.g.e.*, s. 51-57.

103 Dipnot 43'te gösterilen yerler.

104 "Caminin, her medresenin ve Sahnı Seman'ın ayrı birer kütüphânesi vardı. Bilimin gelişmesini isteyen Fatih, kütüphânelere özel bir önem veriyordu. Kendisinin çok zengin özel kütüphânesinden kurdurduğu öteki 11 kütüphâneye kitap gönderiyordu". İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 15.

105 *Tâcu't-Tevârih I*, İstanbul 1279, s. 580; J. Von Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman III* (J. J. Hellert tercümesi), Paris 1836, s. 296. S. Ünver ve M. Cunbur'un (bkz. dipnot 101'deki yerler) bu konuda kaynak olarak kullandıkları *Cizyedâr-zâde Tarihi* Ahmed Bahaeddin Efendi'nin, 1187/1773 tarihinde *Tâcu't-Tevârih*'i yeniden kaleme almasıyla ortaya çıkmış bir eserdir. Bkz. GOW, s. 322; Ahmed Rif'at, *Ravzatü'l-Aziziye*, İstanbul, t.y., s. 179.

106 Bu konunun genişçe tartışması için şu çalışmama bakılabilir. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yayınları, 2015, s. 104-108.

ulemâsından Kâbili-zâde, Hatib-zâde, Musannifek, Alâiyelü Muhyiddin ve vüzerâdan Hasan Paşa bu kütüphâneyi yaptıkları bağışlarla zenginleştirmişlerdir. II. Bâyezid döneminde hazırlanmış bir katalogda, kütüphânedeki kitap mevcudunun 1241'e ulaştığı görülmektedir.¹⁰⁷

Kanuni döneminin sonlarına doğru kütüphânedeki kitap sayısı 1770'e ulaşmıştır.¹⁰⁸ Bu dönemde özellikle Halebî-zâde ve Şeyhzâde çok sayıda kitap vakfetmişlerdir. Kütüphâne iki asır boyunca câmi içinde hizmet vermiş ve bazı belgelerden anlaşıldığına göre de oldukça iyi muhafaza edilmiştir. Bu kütüphanedeki kitaplar I. Mahmud'un Fatih Câmii'nin kible tarafında yaptırdığı kütüphane binasına taşınırken, Receb 1155'de (Eylül 1742) yapılan bir sayımda, bu tarihe kadar kütüphânedeki sadece 110 kitabın kaybolduğu görülmüştür.

İlk yetişme çağlarından itibaren çok iyi bir eğitim almış olan Fatih Sultan Mehmed, henüz genç bir yaşta önemli bir bilgi birikimine sahip olmuş, Doğu ve Batı kültürüne nüfuz etmiştir. İstanbul'un fethinden sonra genel bir harabiyet hali arz eden kadim şehrin imarına büyük bir gayret sarfetmiştir. Şehri bilimsel anlamda merkez yapmak amacı doğrultusunda İslâm ülkelerinden ve Batı'dan birçok ilim adamı ve sanatkârı davet etmiş ve bizzat katıldığı ilmi tartışmalarla sarayının bir ilim meclisi hâline gelmesini sağlamış ve ulemânın hâmisî olmuştur. Bu mekânda din, felsefe ve bilim sahasında yapılan tartışmalar günümüze yazılı olarak ulaşmış olup, bu evsafıyla kendisi Doğu'da yeni bir Rönesans hareketinin müjdecisi olarak görülmüş ve özellikle Batılı yazarlar onun bu yönüne sıklıkla vurgu yapmışlardır. İslâm dünyasının klâsik ilim mirasını ve birikimini bu geleneğe mensup büyük âlimlerden tahsil ettikten sonra Batı dünyasının bilgi birikimine yönelen Fatih iki büyük geleneği kendi kişiliğinde birleştirme çabası içinde olmuştur.

Bu konuda Fatih'i Hüseyin Baykara ile kıyaslamak ilginç olabilir: Bu büyük hükümdara kendinden öncekilerin yaptığı gibi azametli binalar, saraylar, han ve câmiler yapımına hangi sebepten ötürü ağırlık vermediğini sorulduğunda; Hüseyin Baykara, bu maddî yapıların zaman içinde çeşitli sebeplerden ötürü yok olup gideceğini, ancak ilm ü hikmete, telifât ve üdebâya yapılan yatırımın kalıcı olduğuna cevabını vermiştir.¹⁰⁹

107 BOA. D. HMH. SFTH. no. 21 941/B.

108 TSA. D. 9559.

109 "Niçün mülük-i sâlife gibi hayr ile yâd olmağa vesîle olan ebniye-i 'âliye ve hânkâh ve cevâmî ve 'ibâdet-gâh ihdâsına meyl etmezsiniz" demişler 'İmâret ü binâ lâ-mehdâle seng ü türâbdan müretteb ve hişt ü lebineden mürekkeb olup, mürûr-i zemân ile müşrif-i harâb ve eczâ ve esâsî

Harap bir şehir devralan ve burasının mamûriyeti ve ümrân hale gelmesi için çalışan Fatih'in, bunun yanında ilimlere, ilim kurumlarına, san'atlara ve yerli yabancı san'atkârlara verdiği büyük destek ve katkılarıyla bu nükte dâhilinde Baykara'yı her iki sahada da aşmış olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

Sonuç olarak son bağlamda, vaktiyle (1854) Wilhelm Zinkeisen'in yazdıklarını aynen tekrarlamak kaçınılmaz olacaktır. Bunun Fatih hakkında yapılacak en isabetli değerlendirme olduğunu okuyucunun tasdik ve takdir edeceği ve bu zamana kadar üretilen efsanevi yakıştırmalara ve fantazilere hayretle bakacağından eminiz.

“Sultan Mehmed'in karakterini tarihsel gerçeklik içinde ve salt bilgi açısından değerlendirmek daima zor olacaktır. Çağdaşlarının Sultan Mehmed hakkında bize bıraktıkları bilgiler doğrultusunda, karakterinin ve kişiliğinin açık ve tam bir resmini çizmeye cesaret edemeyiz. Bu bağlamda tarafsızlığın ve daha yüce bir hakkaniyetin kriterlerine uyabilecek bir şey bulamadık. Hakkında söylenen her şey, neredeyse tamamen ölçüsüz ve boyun eğmiş bir hayranlığın ya da nefretin ve husumetin, bilhassa Hristiyan âlemine yaşattığı acının ve sefaletin ifadesidir. Adıyla ilintili hale getirilen birçok şeyin, o dönemlerde birbirleriyle böylesine düşmanca karşı karşıya gelen Avrupa ve Asya âleminin, Hristiyan ve İslâm'ın oluşturdukları dünya tarihi unsurlarının, ister istemez meydana getirecekleri azametli şartlardan kaynaklandığını da unutmamak gerekir”.¹¹⁰

hem-seng-i türâb olacağı zâhirdir. Şöyle ki, kurâ ve mu-sakkafât rabtiyle, rü'yet-i umûruna mütevellî ve nâzir nasb olunsa dahi o makûleler vakfı me'kel ittihâz edüp, zemân-ı yesîrde me'ribûtât-ı vakf, mütevellîye hâs ve nâzıra 'illet-i ihtisâs olup, fikdân-ı mâl ile ebniye-i münderisenin binâ ve ta'miri müstahil ve çok geçmeden ıtlâl ve âsârı bile mütegayyer ve tebdil olacağı hayrât-ı eslâf ve 'îmârât-ı eşrâfdan nümâyândır. Binâ'en 'alâ zâlik, bir nüsha-i kübrâdan 'ibâret olan vücûd-i erbâb-ı fazl ü 'îrfânı terbiye ve mutarrah-ı eşi'a-i tecelliyât-ı llâhî olan şecere-i pür-semere-i isti'dâd-ı ab-yârı cûd ü ihsân ile her bâr tenmiye ile ta'mir-i kulûblarını iltizâm ettiğimizizden, 'unvân-ı te'lif ve dibâce-i tasniflerin ismimiz ile tezyîn ü tevşih edüp, bekây-ü edvâr ile bu âsâr pâyidâr ve dâmen-i kıyâmete dek nâmımız zebân-zed-i sığâr ü kibâr olduğu âşikârdır". Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr. (1752-1774) İnceleme ve Metin, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Haz. Nevzat Sağlam, Danışman Prof. Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul 2014, s. 577.

110 Johann Wilhelm Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, Gotha 1854, c. II, s. 470.

Kaynakça

Belgeler

Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri, İstanbul Belediye Kütüphanesi (Atatürk Kitaplığı), Mc. O. 64.

BOA. Ali Emiri Tasnifi, Fatih Devri, no. 70.

BOA. D. HMH. SFTH. no. 21 941/B.

BOA. Kepeci Müteferrik 7412.

Deter-i Kütüb. Magyar Todományos Akademia Künyvtara Keleti Gyűjtement, Török F. 39. (Macaristan).

Fatih Mehmed II Vakfiyeleri, Ankara 1938, faksimile.

TSA. D. 2362/12, s. 3a-3b. (Muharrem 1131).

TSA. D. 9559.

TSA. E. 6345.

Kaynak ve Araştırmalar

ACIPINAR, Mikâil, *Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2016.

AHMED REFİK, *Fatih Sultan Mehmed Han ve Ressam Bellini (1479-1480)*, İstanbul 1325.

AHMED RİF'AT, *Ravzatü'l-Aziziye*, İstanbul, t.y.

AHMED SÂ'İB, "Saray-ı hümayunda Vizantiyus Kütüphanesi", *Servet-i Fünûn*, c. 46, no. 1183, s. 302-304.

Ahmed Vâsif Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâiku'l-Ahbâr (1752-1774). İnceleme ve Metin, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, haz. Nevzat Sağlam, Danışman Prof. Dr. Ziya Yılmaz, İstanbul 2014.

AKASOY, Anna, "Mehmed II as a Patron of Greek Philosophy: Latin and Byzantine Perspectives", *The Renaissance and the Ottoman World*, yay. haz. Anna Contadini ve Claire Norton, Ashgate, Surrey 2013, s. 245-256.

ASUTAY, Neslihan - Effenberger-Ulrich rehm (yay.), *Sultan Mehmed II. Eroberer Konstantinopels. Patron der Künste*, Böhlau Verlag, 2009.

ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*, c. I, yay. haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.

Aşıkpaşa-zâde Tarihi, Âli Bey neşri, İstanbul 1332.

ATIL, Esin, "Ottoman Miniature Painting Under Sultan Mehmed II", *Ars Orientalis*, c. IX, Michigan 1973, s. 104.

AYDIN, Cengiz, "Ali Kuşçu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, s. 408.

BABINGER, Franz, "Ja'qub-Pascha, Ein Leibarzt Mehmed's II. Leben und Schicksale des Maestro Jacopo aus Gaeta", *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, c. II, München 1966, s. 240-262.

-----, "An Italian Maps of the Balkans, presumably owned by Mehmed II, the Conqueror (1452-1453)", *Imago Mundi*, c. 8, 1951, s. 12.

-----, *Mehmed the Conqueror and His Time*, çev. Ralph Manheim, yay. haz. William C. Hickman, Princeton University Press 1978.

BÁDENAS, Pedro, "The Byzantine Intellectual Elite at the Court of Mehmet II: Adaptation and Identity", *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World, Proceedings*, yay. haz. Ali Çaksu, IRCICA, İstanbul 2001, s. 26.

BALTACI, C., *Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.

BAYKAL, İsmail, "Fâtih Sultan Mehmed'in Hususî Kütüphânesi ve Kitapları", *Vakıflar Dergisi*, IV (1958), s. 77.

BERK, Nurullah, "Fatih Sultan Mehmed ve Venedikli Ressam Gentile Bellini", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II/2-3, Ankara 1953, s. 148.

BIRNBAUM, E., "The Ottomans and Chagatay Literature", *Central Asiatic Journal*, 20 (1976), s. 165.

BISAHA, Nancy, "Pius II's Letter to Sultan Mehmed II: A Re-examination", *Crusades I* (2003), s. 183-195.

BİLGE, Kilisli Rifat, "Dîvânü Lügat it-Türk ve Emirî Efendi", *Türk Kültürü*, VII/88 (Ankara, 1970), s. 23.

BROTTON, Jerry, *The Renaissance Bazaar. From the Silk Road to Michelangelo*, Oxford University Press 2010.

-----, *Trading Territories. Mapping the early modern world*, Reaktion Books, London 1997.

Critobuli Imbriotae Historiae, ed. D. R. Reinsch, Berlin-New York, 1983.

CUNBUR, M., "Fâtih Devri Kütüphâneleri ve Kütüphaneciliği", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, sy. VI/4 (1957), s. 1-16.

DECEI, Aurel, "Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fâtih Sultan Mehmed İçin Yazdığı Ortodoks İtikad-nâmesinin Türkçe Metni", *Fatih ve İstanbul*, c. I/1, Fetih Enstitüsü, İstanbul 1953, s. 98-116.

DROULIA, Loukia, "Les Foyers de Culture en Grèce Pendant la Domination Ottomana: Les Cas des Bibliothèques", *Le Livre dans le Sociétés Pré-Industrielles*, Athènes 1982, s. 195.

ECKMANN, János, "Die Tschaghataische Literatur", *Turcicae Fundamenta*, haz. Louis Bazin (Wiesbaden, 1964), s. 352.

EMECEN, Feridun M., *İmparatorluk Çağının Osmanlı Sultanları II*, İSAM Yay., İstanbul 2016.

EMİRALİOĞLU, Pınar, *Geographical Knowledge and Imperial Culture in the Early Modern Ottoman Empire (Transculturalisms, 1400-1700)*, Ashgate Publishing, Surrey 2014.

Emperors, Patriarchs and Sultans of Constantinople, 1373-1513. An Anonymous Greek Chronicle of the Sixteenth Century, yay. haz. Marios Philippides, Hellenic College Press, Brookline, Massachusetts 1990.

ERÜNSAL, İsmail E., "959/1552 Tarihli Defter-i Kütüb", *Erdem*, sy. 10 (Ankara 1988), s. 184-188.

-----, "The Catalogue of Bâyezid II's Palace Library", *Kütüphanecilik Dergisi*, sy. 3 (İstanbul, 1992), s. 55-66.

-----, *Osmanlılarda Sahhaflık ve Sahhafklar*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

-----, *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik*, Timaş Yay., İstanbul 2015.

FAZLIOĞLU, İhsan, "Corcius Amirutsez ve İbnühü Muhammed", *Mevsua-tü A'lami'l-Ulema ve'l-Udebai'l-Arab ve'l-Muslimin, el-Munazzametü'l-Arabiyye li't-Terbiye ve's-Sekafe ve'l-Ulûm*, Tunus, Dar el-Cil, c. V, Beyrut 2005, s. 538-542.

FOURNIER, Mary C., *Drawing as Gift. Jacopo Bellini's Paris Volume in Ottoman İstanbul*, Basılmamış Doktora Tezi, University of North Carolina, Chapel Hill 2005.

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, *Kühnü'l-ahbâr, Fâtih Sultan Mehmed Devri 1451-1481*, c. II, haz. M. Hüdâi Şentürk, Ankara 2003.

GUTAS, Dimitri, *Greek Thought, Arabic Culture. The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early 'Abbasid Society (2nd-4th/8th-10th centuries)*, Routledge, London 1999.

HAMMER, J. Von, *Histoire de l'Empire Ottoman* III (J. J. Hellert tercümesi), Paris 1836.

Heşt Bihişt. Sehî Beg Tezkiresi, yay. haz. Günay Kut, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1978.

HOCA SADEDDİN, *Tâcü't-tevârih*, I, İstanbul 1279.

İBN KEMAL, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, hazırlayan Şerafettin Turan, Ankara 1957.

İNALCIK, Halil, "Mehmed II", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 28, s. 406.

-----, "Murad II", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, s. 613.

-----, "The Policy of Mehmed II towards the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City", *Dumbart Oaks Papers*, c. 23-24 (1968-1969), s. 231, 233.

-----, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, çev. Norman Itzkowitz ve Colin Imber, Weidenfeld and Nicolson, London 1973.

JACOBS, Emil, *Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel*, Heidelberg 1919.

JARDINE, Lisa, Jerry BROTTON, *Global Interests. Renaissance Art between East and West*, Cornell University Press, Ithaca, New York 2000.

KARAMUSTAFA, Ahmet T., "Military, Administrative, and Scholarly Maps and Plans", *The History of Cartography*, c. II. *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies*, yay. haz. J. B. Harley, David Woodward, Chicago University Press 1992, s. 209-210.

KÂTİP ÇELEBÎ, *Keşfü'z-Zünûn*, c. I, st. 808.

KAYA, Hasan, *Servet-i Fünûn Dergisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2002.

KRITOVOULOS, *History of Mehmed the Conqueror*, Yunanca'dan çeviren Charles T. Riggs, Princeton University Press 1954.

-----, *Târih-i Sultan Mehmed Han-ı Sâni*, mütercimi Karolide, İstanbul 1328.

LATİFÎ, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, yay. haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay. , Ankara 2000.

MARÓTH, Miklós, "The Library of Sultan Bayezid II", *Irano-Turkic Cultural Contacts*, ed. by Éva M. Jeremias (Piliscsaba, 2003), s. 111-132.

MARTELS, Zweder von, "Old and New Demarcation Lines Between Christian Europe and the Islamic Ottoman Empire: From Pope Pius II (1458-1464) to Pope Benedict XVI (2005-2013)", *The Renaissance and the Ottoman World*, yay. haz. Anna Contadini ve Claire Norton, Ashgate, Surrey 2013, s. 169.

MAVROUDI, Maria, "Translations From Greek into Arabic at the Court of Mehmed the Conqueror", *The Byzantine Court: Source of Power and Culture, Papers From The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium*, Koç University Press 2013, s. 195-207.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitab-ı Cihannümâ, Neşrî Tarihi*, I-II, neşredenler Faik Reşit Unat-Mehmet A. Köymen, Ankara 1949, 1957.

Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey, edited from Manuscript Journals, by Robert Walpole, London 1817.

MESERVE, Margeret, "Medieval Sources for Renaissance Theories on the Origins of the Ottoman Turks", *Europe und die Türken in der Renaissance*, yay. haz. Bodo Guthmiller, Wilhelm Kühlmann, Tübingen 2000, s. 410.

-----, *Empires of Islam in Renaissance Historical Thought*, Harvard University Press 2008.

Miscellaneous Works of John Greaves, Professor of Astronomy in the University of Oxford: Many of which are now First Published, London 1737.

MOLLA LÜTFÎ, *Şerhü Risâletü'l-Ülûmi'ş-Şer'iyye ve'l-Arabiyye*, Beyrut 1994.

NECİPOĞLU, Gülru, "From Byzantine Constantinople to Ottoman Kostantiniyye: Creation of a Cosmopolitan Capital and Visual Culture under Sultan Mehmed II", *From Byzantion to Istanbul: 8000 Years of a Capital*, yay. haz. Nazan Ölçer, Sabancı Üniversitesi, İstanbul 2010, s. 262-277, 430-432.

OUSTERHOUT, Robert, "The East, the West, and the Appropriation of the Past in Early Ottoman Architecture", *Gesta*, c. 43/2, International Center of Medieval Art 2004, s. 165-167.

PAKALIN, M. Z., *Maliye Teşkilatı Tarihi (1442-1930)*, c. 4, Ankara, 1978.

PFEFFERMAN, Hans, *Rönesans Papalarının Türklerle İşbirliği*, çev. Kemal Beydilli, İstanbul 2003.

PINTO, Karen, "The Maps Are the Message: Mehmet II's Patronage of an 'Ottoman Cluster'", *Imago Mundi*, c. 63/2, 2011, s. 156.

PIPPIDI, Andrei, *Visions of the Ottoman World in Renaissance*, London 2012.

RABY, Julian, "East and West in Mehmed the Conqueror's Library", *Bulletin du Bibliophile*, 3, Paris 1987, s. 297-321.

-----, *El Gran Turco: Mehmed the Conqueror as a patron of the arts of Christendom*, Doktora Tezi, Oxford 1980.

-----, "A Sultan of Paradox: Mehmed the Conqueror as a Patron of the Arts", *Oxford Art Journal*, c. 5/1, Oxford University Press 1982, s. 7.

-----, "Cyriacus of Ancona and The Ottoman Sultan Mehmed II", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, c. XLIII, 1980, s. 242-246.

-----, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers*, c. 37, Dumbarton Oaks 1983, s. 15-59.

Relatione di Constantinopoli e del Gran Turco, Bodleian Library, Oxford, Ms. Rawl. D. 499.

ROBERTS, Sean, *Printing a Mediterranean World. Florence, Constantinople, and the Renaissance Geography*, Harvard University Press 2013.

RUNCIMAN, Stephan, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, s. 183.

SHAW, Stanford J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey I*, Cambridge 1976.

SIEVERNICH, Gereon, Hendrik BUDDE, *Europa und der Orient. 800-1900*, Bertelsmann Lexikon Verlag, München 1989.

SPANDUNIS, Theodoras, *Osmanlı Sultanları*, yay. haz. Donald M. Nicol, çev. Necdet Balta, İstanbul 2015.

STAMOULOS, Eva, *Mehmed II's Portraits: Patronage, Historiography and the Early Modern Context*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, McGill University, Montreal 2005.

STAVRIDES, Theoharis, *The Sultan of Vezirs, The Life and Times of the Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453-1474)*, Brill, Leiden 2001.

STRAUSS, Johann, "The Millets and the Ottoman Language", *Die Welt des Islam*, c. 35/2, 1995, s. 245.

ŞAKAR, Sezer Özyaşamış, *Firdevsî-i Rûmî'nin Süleymânnâme Yazmasının (81. cilt, 28 bk.) Bilimsel Yayını ve Üzerinde Dil İncelemeleri*, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul 2003.

ŞEHİSUVAROĞLU, B. N., *500 Yıllık Sağlık Hayatımız*.

ŞENGÖR, A. M. Celâl, "Seragliensis Gİ 57'nin Kurtarıcısı Kitaplarının ve Entellektüel

İlgilerinin Işığında Fatih Sultan Mehmed II", *Klaudios Ptolemaios, Coğrafya El Kitabı, Codex Seragliensis*, yay. haz. Alfred Stückelberger, Florian Mittenhuber, Robert Fuchs, Boyut Publishing Group, İstanbul 2017, s. 37, 46, 50.

TANINDI, Zeren, *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1996.

TAŞKÖPRİ-ZÂDE, eş-Şekâ'ikü'n-Nu'mâniyye fi 'Ülemâi'd-Devleti'l-'Osmaniyye, yay. haz. Ahmed Subhi Furat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985.

TEKELİ, İlhan, Selim İLKİN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993.

TEKİNDAG, Şehabeddin, "İstanbul, Şehrin İmar ve İskânı", *İslâm Ansiklopedisi*, V/2, s. 1205.

-----, "İstanbul'un Tarihi Topoğrafyası ile Alâkalı Vakıf ve Tahrir Defterleri", VI. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1967, s.308.

The Life and Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, c. I, çev. Charles Thornton Foster, F. H. Blackburne Daniel, Cambridge 2012.

THUASNE, Louis, *Gentile Bellini et Sultan Mohammed II: notes sur le séjour du peintre vénitien à Constantinople (1479-14480) d'après les documents originaux en partie inédits*, E. Leroux, Paris, 1888.

TODERINI, Giambattista, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2012.

TRUHELKA, Ciro, "Dubrovnik Arşivinde Türk-İslav Vesikaları", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, c. I (İstanbul 1955), s. 51-52.

TURUN BEY, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, hazırlayan Mertol Tulum, İstanbul 1977.

TÜRKER [Küyel], Mübahat, *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1956.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, 3. Baskı, Ankara 1972.

ÜNVER, A. Süheyl, "İkinci Selim'e Kadar Osmanlı Hükümdarlarının Hususi Kütüphaneleri Hakkında", IV. *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 10-14 Kasım 1948, *Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara 1952, s. 297-298.

-----, *Edirne'de Fâtih'in Cihannümâ Kasrı*, İstanbul 1953.

-----, *Fatih'in Çocukluk Defteri*, İstanbul 1961.

-----, *Fâtih Külliyesi*, İstanbul 1946.

-----, "Fâtih'in Tuğrasıyla Bir Kitap Vakfı Hakkında", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, IX/1-2, Ankara 1960, s. 7.

VRYONIS, Speros, "Byzantine Constantinople and Ottoman Istanbul", *The Ottoman City and It's Parts, Urban Structure and Social Order*, yay. haz. Irene A. Bierman, Rifa'at A. Abou-El-Haj, New York 1991, s. 37-40.

Wesentliche Betrachtungen von Resmi Ahmed Efendi. çev. ve yay. Heinrich Friedrich von Diez, Halle-Berlin 1815.

YILDIRIM, Hüsamettin, *Tehâfüt Geleneğinde İlahi Hürriyet Problemi*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara 2008.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, II, Gotha 1854.